

Vår medfølelse
oprene og deres pårø-
og til gjerningsmannen
narmeske. Vårt ønske
er at de får fred
og at gjerningsmannen
våker.
Med kjærlig
hilsen

TEMA:

Arven etter 1814

Mar. 1827 Blev denne Kirke opført. Den 1843
Føds siger. Svør to eller tre er forsamlet i mit. De som der vil være
mit i blant.

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet.

Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Kristin Brattelid, Helena Eriksson, Trond Inge Karlsen, Margit Løyland, Terje Nomeland, Tor Weidling og Øyvind Ødegaard

Redaksjonens adresse

Riksarkivet, se bakre omslag

Design

Agendum See Design

Layout

Morten Hernæs, 07 Media – 07.no

Repro og trykk

07 Media – 07.no

ISSN 0801-5449

Bidrag til neste utgave må være i redaksjonen før 26.08.2014.

Løssalg: kr 40

Årsabonnement (3 nr.): kr 100

Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis

Opplag: 2700

FORSIDEBILDE:

Collage av illustrasjoner fra artiklene.
Morten Hernæs, 07 Media.

INDRE OMSLAG:

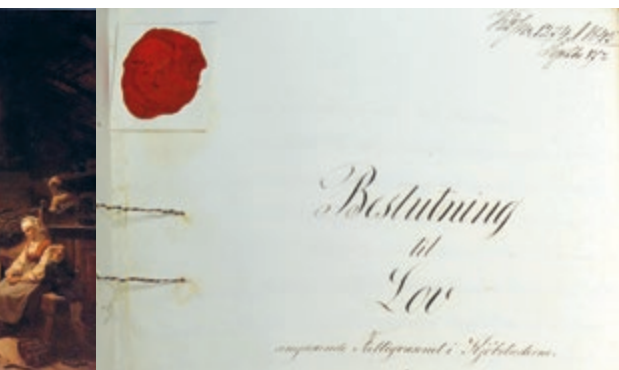
Kongelig resolusjon om opphevelse
av Konventikkelplakaten, 1842.

Original i Riksarkivet (S-1001 Statsråds-
sekretariatet Dda_12 nr. 8). Utsnitt.

8 Lekmannsrørsla

Innhold

13 Likhet for loven?

21 Hele folket mobilisert

25 Pressens Faglige Utvalg

TEMA: ARVEN FRA 1814

- 6 Stattholder Løvenskiold og hans rapporter
- 8 Lekmannsrørsla: Med- eller motspelar i demokratiseringsprosessen?
- 13 Likhet for loven?
- 17 Stemningsrapport fra det okkuperte Norge
- 21 Hele folket mobilisert. Kampanjeorganisasjonene i EU-striden 1961–1994
- 25 Pressens Faglige Utvalg. Fra pressepoliti til publikumshjelper
- 29 Minnematerialet etter 22. juli: En kilde til informasjon om det norske samfunnet

ANDRE ARTIKLER

- 33 Riksforsamlingen og arkivene
- 36 En mester i stål. Ingebrigt Trondsen Eggan fra Rennebu
- 40 Avtroppende riksarkivar Ivar Fønnes: Vi får arkivene ut til folket

FASTE SPALTER

- 44 Krøniken
- 45 Bokmeldinger, notiser og utstillinger

29 Minnematerialet etter 22. juli

Aar 1884. den 25 August samledes i Stortingsplads
i Christiania Repræsentanter for Landets konservative
Foreninger.

Saaledes Indbydelse til Mødet var indet: :

"Underskrevne Arbeidskomite for Høire Central
komite i Christiania antager, at Tiden
maa være kommen til at tilvejebringe en
standig Organisation af arbeidet for
Lag.

Komiteen tror derfor at burde foreslå
sammenkalde et større Fællesmøde
der i den Anledning der end Forening
lade sig repræsentere ved samme gøres
2 Delagende.

Innføringen og utviklingen av parlamentarismen i Norge fra 1884 la grunnlaget for dannelsen av politiske partier. Etableringen av Norges Venstreforening i januar 1884 fikk sitt motsvar i stiftelsen av Høyre et drøyt halvår senere.

Høyres konstituerende landsmøte ble holdt i Den norske ingeniør- og arkitektforenings lokaler på Stortingets plass 7 i Kristiania 25.-27. august. Blant deltakerne

på møtet var representanter for konservative foreninger i de ulike amtene og noen av "grunnlovsforeningene" i de større byene, Novemberforeningen, medlemmer av "Høyres Sentralkomite", samt enkelte fremtredende politikere som regnet seg til partiet. Sentralkomiteen fungerte som midlertidig partiledelse fram til landsmøtet. Riksarkivar Michael Birkeland var en av dem som representerte komiteen på landsmøtet.

Protokollen finnes i arkivet etter Høyres Hovedorganisasjon. Arkiver etter borgerlige partier og organisasjoner i tilknytning til disse er bevart i Riksarkivet. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek oppbevarer arkiver etter partier og organisasjoner på den politiske venstresiden.

Original i Riksarkivet (PA-0583 Høyres hovedorganisasjon: 1_Aa_1).

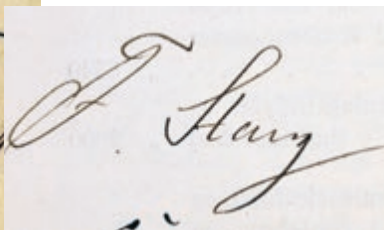
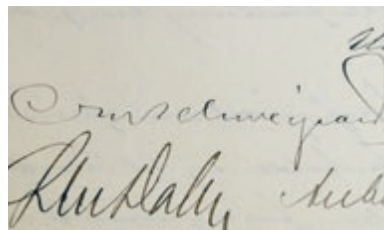
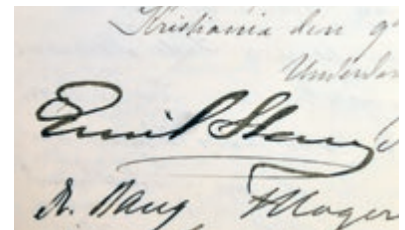
Fra [red]aksjonen

”Arven fra 1814” får oss til å tenke på et styresett basert på folkevalgte organer. Flere av disse går imidlertid langt tilbake på 1700-tallet. For eksempel fikk alle prestegjeld fattig- og skolekommisjoner alt i 1741. Borgerrepresentasjonen i byene har enda eldre røtter, selv om det kommunale selvstyret ikke kom før i 1837. Det viktige som skjedde i 1814 var at folket styrket sin rett til å påvirke hva slag styresett landet skulle ha og hvordan makt skulle utøves.

Grunnloven slo fast demokratiske prinsipper og borgernes rett til ytringsfrihet. Hvordan har vi så taklet dette i ettertid? Arkivmagasinet lar andre analysere statspolitiske endringer. Vi tar utgangspunkt i kilder som oppbevares i arkivinstitusjonene, og finner dokumentasjon på hendelser og bevegelser som har bidratt til å befeste demokratiet. Og vi finner dokumentasjon på folkets reaksjoner når sterke krefter forsøker å snu utviklingen mot en annen styreform.

I dette nummeret møter vi en stattholder som hegner om et samfunnssyn hvor rettighetene slett ikke skulle være for hele folket. Samme tema blir utdypet i artikkelen om fattigloven av 1845. Vi ser nærmere på organisasjonslivet som vokste fram på 1800-tallet, er innom folkeaksjoner på 1970-tallet, hører mer om den indre justis i pressen, får et innblikk i holdningskampen under andre verdenskrig og hendelser i 1814. Det hele avrundes med et intervju med avtroppende riksarkivar Ivar Fønnes.

Luf Thorsrud

A close-up of a handwritten signature in dark ink, which appears to be "F. Stang".A close-up of a handwritten signature in dark ink, which appears to be "Christian Schweigaard".A close-up of a handwritten signature in dark ink, which appears to be "Emil Stang".

Signaturene til Høyres sentrale personer finner vi ikke i hovedstyreprotokollene. De er bare undertegnet av sekretæren. Men når de kom i statsråd, måtte de pent skrive sitt navn under vedtakene. Fra venstre Fredrik Stang, statsminister 1861–1880, Christian Schweigaard, formann i Høyre 1889–91 og 1893–96, og Emil Stang, statsminister 1889–91 og 1893–95 og formann i Høyre i tre perioder. Originaler i Riksarkivet (S-1003 Statsrådsavdelingen i Stockholm: serie Da).

Stattholder Løvenskiold og hans rapporter

I unionstiden 1814–1905 hadde Norge en egen konstitusjon og en egen regjering, men lederen for regjeringen var fram til 1856 stattholderen, kongens stedfortreder i Norge. Denne ordningen ble oppfattet som et tegn på norsk underordning under Sverige, og den ble derfor aldri populær her i landet. Nordmannen Severin Løvenskiold var den siste som satt i dette embetet. Han var stattholder fra 1841 til sin død i 1856.

AV GERD MORDT, ARKIVAR, RIKSARKIVET

Stattholderembetet kom inn i Grunnloven i november 1814. Her het det at når kongen ikke selv var til stede i landet, skulle han overdra "Rigets Bestyrelse" til stattholderen. Dette innebar blant annet at stattholderen skulle være formann i den norske regjeringen i Kristiania. Både nordmenn og svensker kunne utnevnes til stattholder, og de første tiårene utpekte Carl Johan svenske adelsmenn til norske stattholdere. Riktig nok var stattholderen norsk embetsmann, men han følte seg først og fremst som kongens mann, og slik ble han også oppfattet av andre.

Severin Løvenskiold var uten tvil en mann Kongen kunne betro stattholderposten. I 1814 var han amtmann i Bratsberg Amt, det nåværende Telemark fylke, og ble valgt som representant til Eidsvollsforsamlingen. På Eidsvoll ble Løvenskiold en

av talsmennene for det som ble kalt unionspartiet, det vil si det mindretallet som gikk inn for union med Sverige. Her fikk han mange mot seg. Jacob Aall, som var Løvenskiolds fetter, mente at han var uforsiktig i sin tale og ga altfor fritt utløp for sine følelser på Eidsvoll.

I sin tid som stattholder skrev Løvenskiold rapport til kongen i Stockholm minst en gang i uka. Rapporten var en personlig fremstilling av de viktigste begivenhetene sett fra stattholderens synsvinkel.

Severin Løvenskiold (1777–1856) malt i 1836 av Fredrik Westin. Kopi fra 1896 av Carl Chr. Andersen. Original i Oslo museum.

Fossum hovedgård ved Skien har vært i familien Løvenskiolds eie fra 1739. Fra 1625 til 1867 var det jernverk der. Hovedbygningen ble oppført for Severin Løvenskiold i årene 1811–1818. Fra Christian Tønsberg: *Norge fremstillet i Tegninger*, Christiania 1848.

Han skrev om det som foregikk i storting og regjering og om alt fra ulike embetsbesettelser, kolera-epidemiens herjinger og høstens potetavlinger til spørsmål av mer privat karakter. I 1850 var Marcus Thrane, lederen for den første politiske massebevegelsen i Norge, og hans virksomhet noe som i høy grad bekymret Løvenskiold. Den 11. april 1850 møtte Løvenskiold Thrane personlig, og dette var et møte som overrasket ham:

”Thrane’s Ydre har mer Udseende af en Dreng end af en Mand, uagtet han er 34 Aar og har en temmelig talrig Familie. Han syntes meget frygtsom og lidet skikket til at være en Partihøvding.” Beskrivelsen er hentet fra den rapporten Løvenskiold skrev til kongen dagen etter at møtet fant sted.

Samtidens Europa var preget av revolusjoner, opprør og krav om politiske reformer. I Løvenskiolds øyne var de europeiske landene truet av *”en moralsk og politisk Cholera”*, og med Marcus Thrane’s virksomhet var denne ulykken også

nådd Norge. Løvenskiold anså Thrane som en *”ublu Agitator som sådde Utilfredshed blant Folkets laveste Classer”*. Samtidens konstitusjonelle monarkier måtte ta hensyn til nasjonalforsamlingen. Dermed satt de med bundne hender, mente Løvenskiold. Han beklaget at den norske regjeringen ikke hadde myndighet til å slå ned på Thrane’s virksomhet med det samme og *”slukke Ilden i sin Begyndelse”*. Løvenskiold var en frittalende mann, som ikke så noen grunn til å skjule egne synspunkter. Politisk var han en dypt konservativ mann, som foretrakk en sterk personlig kongemakt.

Rapportene fra stattholderne i Norge til kongen i Stockholm ble oppfattet som privat korrespondanse. De gikk derfor inn i kongens privatarkiv og befinner seg i dag i det Bernadotteska Arkivet ved Kungliga Slottet i Stockholm. Omkring 1920 ble alle Løvenskiolds rapporter skrevet av for det norske Riksarkivets regning. Riksarkivet arbeider for tiden med å gjøre disse rapportene digitalt tilgjengelige på nettet.

Lekmannsrørsla:

Med- eller motspelar i demokratiseringsprosessen?

Dette året feirer vi at grunnlova av 1814 ga oss rammene for det vi i dag kan verdsette som eit moderne demokrati. Vi fekk eit styresett tufta på folkesuverenitet, maktfordeling og ytringsfridom. Men dette rammeverket ville ha vore lite verd om ikkje folket, som skulle gi legitimitet til styresmaktene, hadde rimelege føresetnader for å aksle ansvaret. Mange fekk ei første erfaring med korleis eit folkestyre skulle fungere gjennom foreningsdemokratiet.

AV BJØRG SELAND, PROFESSOR I HISTORIE, UNIVERSITETET I AGDER

Dei norske folkerørslene er uttrykk for storstilt mobilisering ”nedanfrå”. Den kristelege lekmannsrørsla var først ute, tett følgt av fråhaldsrørsla. Mot slutten av hundreåret kom norskdomsrørsla, med frilynte ungdomslag og lag som skulle arbeide for målsaka. I takt med aukande industrialisering vann også arbeidarrørsla styrke og blei etter kvart ein politisk aktør i fremste linje. Fundamentet for desse rørslene var eit stadig rikare forgreina nett av frivillige organisasjonar med samanslutningar på lokalt, regionalt og nasjonalt nivå.

Forbilde for frivillig organisering var å finne i Tyskland, Storbritannia og Frankrike, og ikkje minst i USA. Så snart konventikkelplakaten var oppheva i 1842, skipa det kristelege lekfolket ei samanslutning på nasjonalt nivå. Det norske misjonsselskap (NMS) skulle bli modell for moderne organisasjonsbygging i Norge. Lekmannsrørsla, som etter kvart fekk ei rekke samanslutningar for ytre og indre misjon, var altså først ute med det moderne organisasjonskonseptet. Men var dei ikkje heller seine

Det einaste kjende portrettet av Hans Nielsen Hauge, måla i København av ukjend kunstnar ca. 1800. Frå Wikipedia.

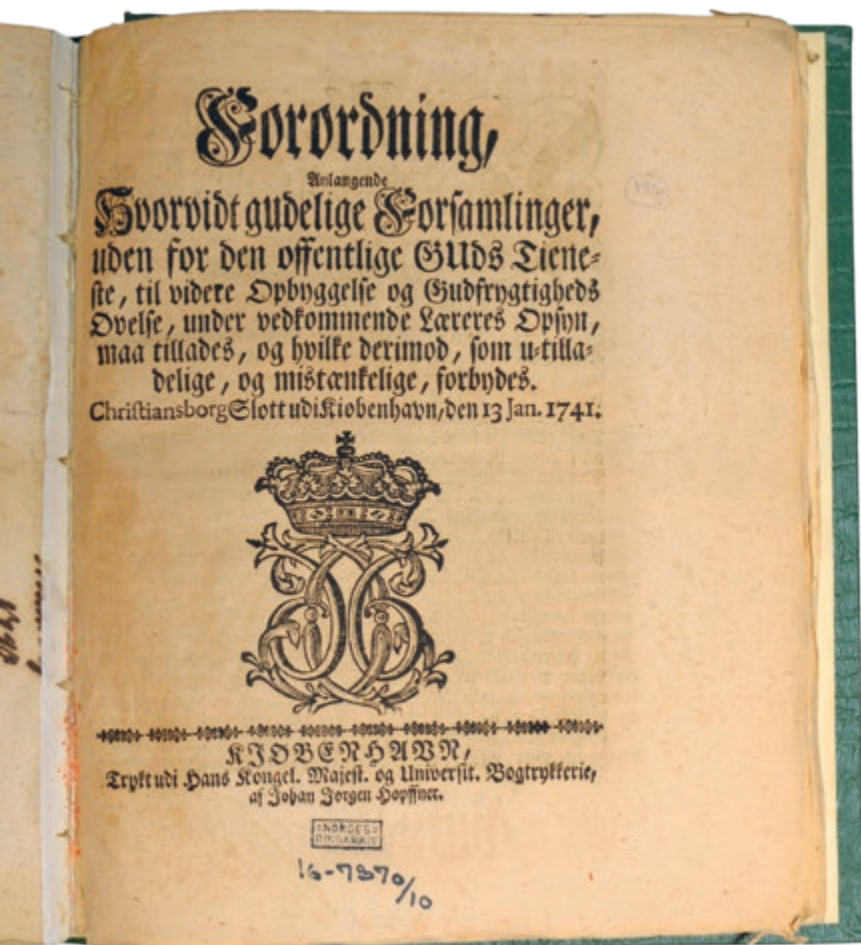
med å sette ut i livet eit fullverdig foreningsdemokrati? Sant nok, vi veit jo så alt for vel at både kyrkja og det konservative kristenfolket like fram til i dag har vegra seg for å gi kvinner styre- og leiarverv. Så korfor peike på lekmannsrøsla når vi skal feire det norske demokratiet? Fordi bildet alt i alt er så samansett. Følger vi dei lange linjene i utviklinga av demokratisk medborgarskap, kan det gi meining å begynne med "det myndige lekfolk".

Ein kristeleg opposisjon

Da Hans Nielsen Hauge (1771–1824) rundt år 1800 reiste ei opposisjonell rørsle innanfor statskyrkja, la han grunnlaget for ein folkeleg pietisme som skulle vise seg å ha stor sprengkraft. Gjennom kristelege "vennesamfunn" og ved driftige næringstiltak gjorde haugianarane seg gjeldande rundt om i landet. Slik Hauge fór fram, utfordra han på fleire vis det rådande regimet. Ein kan undre seg over at ein ung bondeson våga å utfordre eit presteskap som tente den eineveldige kongemakta. Han kunne framstå som heller smålåten da han på tittelbladet til eitt av dei første skrifter han ga ut, presenterte seg som "en lidet forsøgt og mindre skriftlærd Dreng". Men for den som kjende kodane, var dette ei medviten påminning om lekmannens rett til å tale embetsmakta midt imot.

For lærte ikke sjølvaste Luther at kvart menneske – utan omsyn til rang – kunne møte sin Gud og bli opplyst? Idéen om det *allmenne prestedommet* ga legitimitet og inspirasjon til Hauge, som til seinare generasjonar av lekmannsopposisjonen. Slike tankar om ein religiøs allemannsrett kunne overført til andre samfunnsfelt. For kritikk av det religiøse regimet kunne lett utvikle seg til politisk kritikk. Og manglande respekt for presten kunne på breiare felt truge respekten for alle riktes embetsmenn. Styresmaktene søkte da også å strøype dette utslaget av folkeleg opposisjon. Hauge sjølv blei som kjend fengsla og måtte sone mange år i tukthus. Det seier ikkje så lite om motivasjon og styrke at haugerørsla, trass i desse harde anslaga, heldt stand.

Måten haugianarane organiserte seg på, speglar det tradisjonelle samfunnets strukturar. På lokalt nivå utgjorde vennesamfunnet kjernen i eit miljø basert på husstanden, der ein også kunne samarbeide om næringsretta tiltak. Dei lokale venneflokkane heldt kontakt med kvarandre gjennom flittig brevveksling og utstrekt reiseverksemd. Som fremste autoritet for dette nettverket av "sanne truande",

Konventikkelpakaten, her i originalutgåve frå 1741, satte forbod mot religiøse møte utan løyve frå presten. Han vart oppheva i 1842. Original i Riksarkivets bibliotek

trer Hauge fram som ein paternalistisk leiar. Han utpeika lokale leiarar, han ga retningslinjer både for kristeleg og økonomisk verksemd, han organiserte felles finansieringstiltak og dirigerte kyndige folk dit han meinte dei best kunne gjere nytte for seg. Og han ga gjerne råd om kven den eine eller den andre skulle gifte seg med – tilseigner som ved visse høve ser ut til å ha hatt tyngde som heller handfaste pålegg.

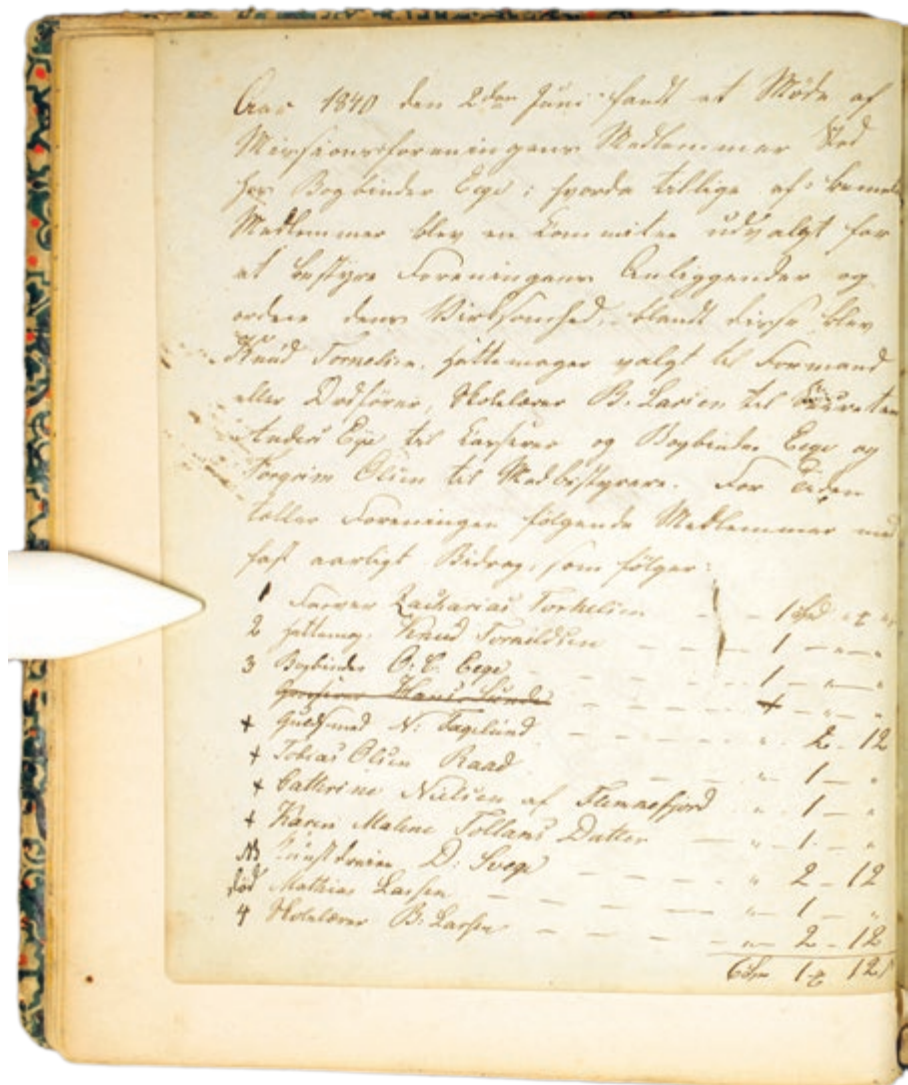
Den moderne misjonsrørsla

Ei veksande interesse for å drive misjon i "heidningeland" ga alt i 1820- og 30-åra inspirasjon til skiping av lokale misjonslag. Den sørvestlege kyststripa merker seg ut med tidleg lagsskiping, og da landsorganisasjonen NMS blei skipa i 1842, blei sentralstyret lagt til Stavanger. Alt her ser vi konturane av eit kulturgeografisk mønster, der lekmannsrørsla trer fram som den tyngste av periferiens motkulturar. Organisasjonane som no voks fram – først med ytre, seinare også med indre misjon som arbeidsfelt – bygde på individuelt medlemskap og fekk ein fast struktur, formalisert gjennom statuttar som la grunnlag for organisasjonsdemokrati på lokalt, regionalt og sentralt nivå. Kristeleg samlingar blei dessutan oftare lagt til offentlege eller halvoffentlege lokale, som skolar og etter kvart til eigne bedehus. Bedehusfolket gjekk gjerne til gudsteneste, men dei la

ikkje skjul på at dei såg seg som forvaltarar av ein "reinare" og "sannare" kristendom enn den som jamt over rådde i kyrkja.

Vi har alt skissert eit kulturgeografisk mønster med sentrum-periferi-dimensjonen som sentral akse. Men kva for grupper av folket var det som slutta opp om denne lågkyrkjelege rørsla, som trass i kritiske haldningar til "embetet" fekk rom innanfor det allmenne kyrkjesoknet? Misjonsforeningane i landdistrikta speglar i all hovudsak den jamne

Protokoll frå stiftingsmøtet i Flekkefjord Missionsforening, 1840. Original i Misjonsarkivet, Stavanger (A-1059 Det Norske Misjonsselskap, Stavanger krets).

Dei fire store misjonsorganisasjonane:

Det Norske Misjonsselskap (NMS), stifta 1842

Den Norske Lutherstiftelsen, 1868, i 1891 omorganisert: Det norske lutherske indremisjonsselskap (IM), frå 2001 fusjonert med Santalmisjonen under namnet Normisjon

Det norske lutherske Kinamisjonsforbund, stifta 1891, namneskifte 1949: Norsk luthersk misjons-samband (NLM)

Det Vestlandske indremisjonsforbund (DVI), stifta 1898, frå 2000: Indremisjonsforbundet (ImF)

§. 1.

Den Forbindelse, som Noget af os den 5te December 1826 indgik med hverandre til Guds Riges Udbredelse, skal heretter ligesom hidtil have til Formaal ved Guds Naade at opfylde den Pligt, som ifølge Marc. 16, 15. sammenlignet med Matth. 24, 14. hviler paa enhver Christen: at virke for Evangeliets Forkyndelse blandt Hedningerne, og skal bære Navn af "Stavanger Missionsforening."

§. 2.

For at fremme dette Formaal, holdes den første Mandag i hver Maaned en Forsamling, som staaer ethvert sædeltigt Menneſte aaben. Den begynder Kl. 7 om Aftenen, med Undtagelse af de 5 Maanedes fra 1ste Novbr. til 31ste Marts, i hvilken den begynder Kl. 6.

§. 3.

I dette Møde forener man sig i Aanden med alle de Brødre og Søstre i alle Jordens Egne, som samme Dag samles for at bede om Guds Riges Komme. Her meddeles Missions-Efterretninger, og gives Enhver, som har Lyst dertil, Anledning til uset af Andre end Herren at nedlægge i en Bøsse Pengebidrag.

§. 4.

Foreningens Anliggender besørjes ved 5 Personer, som først i et Møde vælges af de Tilstedeværende. Af disse udtræder siden aarligen Een ved Lodtrækning, hvorefter de øvrige 4 efter fælles Bøn vælge en ny. Af og iblandt disse vælges en Secretair, en Casferer og en Formand. Den fratrædende Bestyrer kan vælges paa ny. Ingen Beslutning kan tages, naar ikke idetmindste 3 Bestyrere ere tilstede.

§. 5.

Formanden bestemmer Bestyrelsens Møder, leder Forhandlingerne i disse, og sørger for Udførelsen af de i For-

mannlege medlemmer fekk leiarverv, og med få unntak var det bare menn som fekk drive forkynning. Her må det jo også seiast at det kristelege foreningslivet speglar 1800-talets allmenne kjønnsregime, både når det gjeld stemmerett, leiarverv og adgang til å ytre seg offentleg. Sett i eit likestillingsperspektiv representerer den moderne misjonsrørsla på dette punktet eit steg tilbake. For om Hauge i mangt styrte som ein patriark, er det mange eksempel på at han sleppte kvinner til både som forkynnarar og i leiande verv.

Bedehuset som offentlig arena

Den nye organisasjonsformen som fekk gjennomslag i 1840-åra, la opp til ein formalisert struktur. Vedtektene som i 1834 blei utarbeidde for *Stavanger Missionsforening*, fekk tene som forelegg for ei rekke nye foreningar. Lokale lag gjekk saman i meir omfattande nettverk innanfor ein krets og blei på sentralt nivå underlagt meir eller mindre landsdekkande organisasjonar. Desse nettverka blei styrkt gjennom organisasjonane sine medlemsblad, og med tida blei den frivillige verksemda stadig sterkare støtta av eit veksande organisasjonsbyråkrati. I tillegg kom dette at møteverksemda blei flytta frå heimane og over til eigne forsamlingshus. Alt i alt ser vi ei utvikling bort frå ein førmoderne lekmannskultur, lauseleg bygd på husstand og grendefellesskap, til eit formalisert foreningsliv som skulle utfalde seg på ein offentlig arena.

Her meiner eg vi finn mykje av forklaringa på at kvinnene no fekk eit meir avgrensa handlingsrom. Mens Haugerørsla sine samlingar var knytt til heim og husstand, der det daglege arbeidsfellesskapet fall saman med eller langt på veg overlappa det kristelege møtefellesskapet, blei det moderne foreningslivet underlagt ein fastare, formalisert struktur. Skrivne vedtekter og eit offentlig preg over møtesamværet gjorde sitt når bibeltekstar som lærte at kvinner skulle vere underordna mannleg autoritet, no fekk større tyngd.

Vedtekter for Stavanger misjonsforening, 1834. Original i Misjonsarkivet (A-1045 Det Norske Misjonsselskap, hovedadministrasjonen: Daa_3_4).

befolkninga, med breitt innslag av bønder. I byane og på tettbygde stader ser vi at det var ei veksande mellomklasse som dominerte. Vidare ser vi at det var få frå den nye arbeidarklassa som kom med. Mykje tyder på at industriarbeidarane og deira familiar har kjent seg framande både i kyrkja og på bedehuset. Når desse gruppene blei gripne av religiøs forkynning, var det helst i tilknytning til frikyrkjelege forsamlingar.

Sjølv om kvinnene alt i alt utgjorde eit stort fleirtal i bedehusmiljøet, såg ein det som sjølv sagt at bare

Demokratisering ”nedanfrå”

Følger vi dei lange linjene i utviklinga, må vi merke oss at haugianarane utgjorde den første rørsle som over tid hadde kraft til å markere ein opposisjon mot eineveldet. Opposisjonen var retta mot det kyrkjelege regimet, men vekte uro hos styremaktene som galdt det fare for statskupp. Slik ”det myndige lekfolket” hevda sin rett til trustolking, uavhengig av kva statskyrkjelege autoritetar måtte meine, slik kunne ein frykte dei også ville reise seg mot verdslige embetsmenn. Ser vi på oppbygging, kommunikasjon og arbeidsformer, trer denne tidlege lekmannsrørsle fram som ei spegling av det tradisjonelle samfunnets paternalistiske organisasjon, med Hans Nielsen Hauge som høvding.

Det moderne organisasjonskonseptet representerer eit avgjerande skifte, og NMS kom til å stå som modell for eit framtidretta foreningsdemokrati. På dette grunnlaget kunne det myndige lekfolket utfalde seg med desto større mynde. Innanfor rammane av eit rikspolitisk styresett som bar i seg eit stort potensiale for utvikling av fullt demokrati, kom dei frivillige organisasjonane etter kvart til å bli dei fremste kanalane for demokratisering ”nedanfrå”.

Men dei kristelege organisasjonane skulle snart sakke akterut. Skriftfesta vedtekter, trykte tidsskrift og offentlege møtelokale skjerpte skillet mellom privat og offentlig, og aktualiserte på ein kvassare måte spørsmålet om kven som retteleg fekk tale og kven som var pålagd å ”teie i forsamlinga”. Og når kravet om kjønnsmessig likestilling etter kvart fekk breiare gjennomslag i stor-samfunnet, blei den bokstavtru bibeltolkinga ein hemske i mange lekmannsmiljø. NMS var rett nok tidleg ute da organisasjonen ga kvinner stemmerett i 1904 – ni år før grunnlovsvedtaket om allmenn stemmerett. Men alt i alt har både kyrkja og dei kristelege organisasjonane mest motvillig og sterkt på etterskot opna for likestilling mellom kvinner og menn.

Så korleis skal vi sjå lekmannsrørsle? Som med- eller motspelar i utviklinga mot fullt demokrati? Skal svaret vere kort, vil eg peike på ein tidleg fase, der det kristelege lekfolket utmerker seg som ein sterk medspelar i demokratiseringsprosessen. I ein seinare fase er det helst motspelet som fell ein i augene.

Kjelder og litteratur

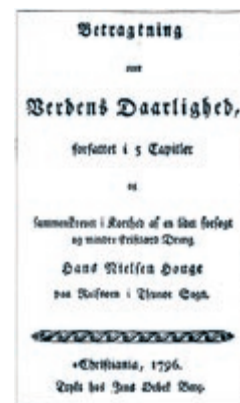
Amundsen, Arne Bugge: ”Konventikler og vekkelse”, i A.B. Amundsen (red.): *Norges religionshistorie*. Oslo 2005

Seland, Bjørg og Olaf Aagedal: *Vekkelsesvind. Den norske vekkingskristendommen*. Oslo 2008

Seland, Bjørg: ”Myndige religiøse kvinneroller” i *Tidsskrift for kjønnsforskning* nr. 1–2/2009

Try, Hans: ”Lekmannsrørsle og assosiasjonsånd ca. 1820–1880”, i Olaf Aagedal (red.): *Bedehuset. Rørsle, bygda, folket*. Oslo 1986

Øidne, Gabriel: ”Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet”, (1957) , i Aagedal (red.) 1986

Tittelbladet på eit av Hauges første skrift. Original i Misjonsarkivet, Stavanger.

Arkiv etter lekmannsorganisasjonar

Ingen av dei fire største og eldste lekmannsorganisasjonane har avlevert arkiv til sentrale arkivinstitusjonar. Alle har imidlertid tatt vare på eigne arkiv, sjølv om tilgangen til arkiva blir praktisert ulikt frå organisasjon til organisasjon. Enklart for publikum vil det vere å kontakte NMS.

Det Norske Misjonsselskap driv sitt misjonsarkiv knytt til hovudkontoret i Stavanger:

<http://www.mhs.no/arkiv/?411/>

Norsk Luthersk Misjonssamband driv sitt

misjonsarkiv knytt til Fjellhaug skoler i Oslo:

[http://www.nlm.no/nlm/om-nlm/hovedkontoret/](http://www.nlm.no/nlm/om-nlm/hovedkontoret/generalsekretariatet/nlm-arkivet/)
[generalsekretariatet/nlm-arkivet/](http://www.nlm.no/nlm/om-nlm/hovedkontoret/generalsekretariatet/nlm-arkivet/)

Normisjon har eit historisk arkiv knytt til Gå Ut

Senteret i Hurdal: [http://www.normisjon.no/](http://www.normisjon.no/om-oss/om-normisjon/historie/historisk-arkiv/)
[om-oss/om-normisjon/historie/historisk-arkiv/](http://www.normisjon.no/om-oss/om-normisjon/historie/historisk-arkiv/)

Indremisjonsforbundets arkiv kan ein få tilgang til ved å kontakte hovudkontoret på Bildøy ved

Bergen: <http://imf.no/om-oss/kontakt/>

Likhet for loven?

I år feirer vi dannelsen av den norske grunnloven i 1814.

I den forbindelse er det naturlig å se på samfunnet grunnloven la til rette for da Norge endelig kunne bestemme sine egne lover. Lovkomiteen i 1814 hadde fokus på juridiske rettigheter og likhet for loven. Disse prinsippene ble likevel ikke videreført i fattiglovgivningen som støttet opp om og videreførte en vilkårlig og rettsløs håndtering av de fattige.

AV CAROLINE JUTERUD,
MASTER I HISTORIE, OSLO

I grunnlovens paragraf 94 står det at stortinget skulle samles og vedta en ny straffelov og en ny sivillov. Hilde Sandvik og Dag Michalsen skriver i boken *Kodifikasjon og konstitusjon* at: *"Grunnlovens funksjon var at den konstituerte et politisk system. Selve lovgivningen skulle være en frukt av dette systemet."* Det å undersøke lovkomiteens arbeider etter 1814 er altså å undersøke resultatene av grunnloven og det samfunnet som embedsmennene ønsket å bygge. Lovkomiteen av 1814 ble fort en generell lovavdeling som fikk ansvaret for regjeringens og Stortingets lovgivningsplaner. En av planene var å lage en ny fattiglov som skulle erstatte de gamle lokale forordningene. Først i 1830-årene fikk arbeidet ordentlig fremdrift, og fattigloven ble vedtatt i 1845 etter over 20 års diskusjon og innlevering av forslag.

Den nye fattigloven

Den nye fattigloven opprettholdt det tradisjonelle skillet mellom de verdige og de uverdige fattige.

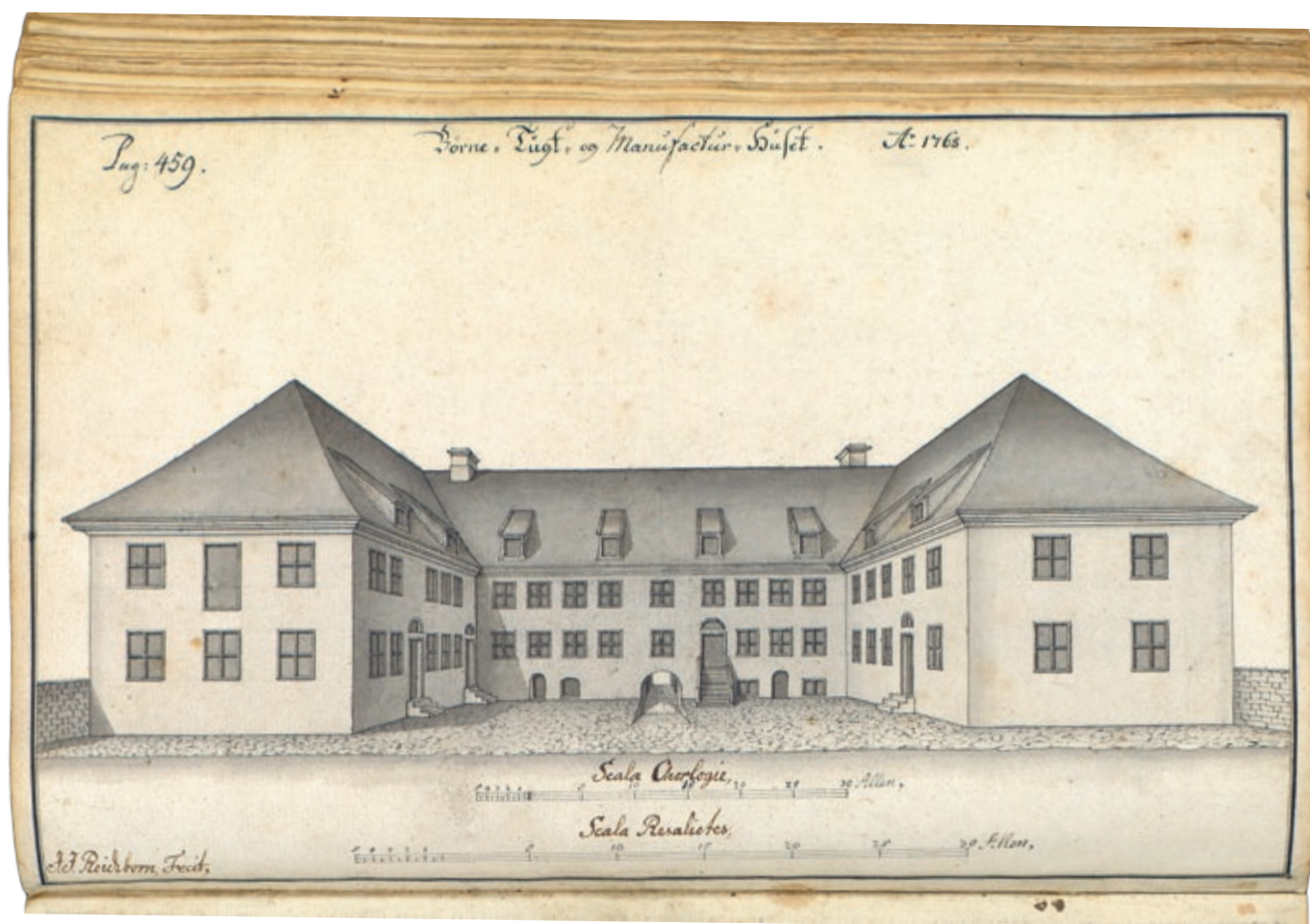
I fattigloven ble de verdige fattige delt inn i tre klasser. Den første klassen bestod av de som på grunn av alderdom, sykdom, legems- eller forstandsfeil eller andre liknende årsaker ikke kunne ernære seg. Denne klassen skulle få det de trengte av fattigvesenet, enten ved pengebidrag eller naturalia. Klasse nummer to besto av fattige barn, som enten var foreldreløse eller hadde foreldre man ikke anså skikket til å stå for oppfostring og oppdragelse. De som kom i denne klassen skulle, avhengig av alder og helsetilstand, bortsettes til håndverkslære eller annen tjeneste. Hvor dette ikke var mulig, skulle oppfostringen og oppdragelsen skje på den måten som fattigkommisjonen fant det hensiktsmessig og betryggende. Den tredje klassen bestod av dem som nok kunne skaffe noe til sin ernæring, men ikke tilstrekkelig til deres egen eller deres families underholdning. Disse skulle helst få understøttelse i naturalbidrag. Når det var hensiktsmessig, kunne de motta denne støtten som betaling for arbeid i arbeidshus eller annet arbeid.

De uverdige fattige ble definert i fattiglovens paragraf 44 og 45. Paragraf 44 ga adgang til å innsette folk som gjorde seg skyldig i betleri (tigging) i tvangsarbeidsanstalter der dette var mulig. Der hvor det ikke var mulig med innsettelse i tvangsarbeidsanstalt, skulle personen straffes med fengsel på vann og brød. I tvangsarbeidsanstalten kunne også personer som var *"hengivne til Ørkesløshed eller Drukkenskap og ikke kunne lovlig ernære sig"*, innsettes. Ørkesløshet blir i Otto Kalkars *Ordbok over det eldre danske språket* definert som "uvirk-somhet" og "lediggang". Av paragrafen gikk det også fram at dersom løsgjengere ikke kunne straffes med tvangsarbeidshus, så skulle de straffes med fengsel.

Forskjell fra kommune til kommune

Fattigloven ga kommunene mye frihet til selv å velge praksis. Hver kommune skulle ha en fattig-kommisjon, men kunne selv bestemme den resterende organiseringen av fattigvesenet og om de skulle bygge en arbeidsanstalt. Kristiania hadde allerede en arbeidsanstalt på andre siden av tukthuset, i Storgata 36. Arbeidsanstalten *Prinds Christian Augusts Minde*, også kalt Mangelsgården, hadde startet sin drift i 1819 og politiet hadde inn-satt betlere, drankere og løsgjengere i anstalten helt fra starten. Det at fattigloven ga så stor frihet til hver enkelt kommune førte til store ulikheter i praktiseringen av lovverket. Dette blir bekreftet i

Tegning av Bergens
manufakturhus, J.J.
Reichborn 1768.
Original i Bergen byarkiv.

et brev fra exam. juris Christian Sivertsen fra 1854. Han var arrestert for betleri og idømt to måneders opphold i arbeidsanstalten. Han anket saken og skrev til advokat Kildahl for å få endret straffen fra arbeidsanstalt til fengsel:

”Ingen kan vel drage i Tvivl at den saadan Straf i enhver Henseende maa foretrækkes for Arbeidsanstalten og Enhver, der kjender Forholdene maa forundre sig over en Samstilling af Straffe, som den Fattigloven opstiller for Betlerie, 3–5 Dagers Fængsel paa Vand og Brød og -2 Maanders Mangelsgaard, i hvis Sted der ligesaagodt kunde været sat Bodsfængsel eller Tugthuus; thi det er beviisligt, at Alle der ere saa ulykkelige at kjende til hvad Straf af Mangelsgaard vil sige, heller vælge hiine end dette Straffested. Og dog skulde Man vel antage, at det ikke har været Lovgivningens Mening at straffe Politiforseelser haardere end virkelige Forbrydelser. At Ens Fødested skal have en saa stor Indflydelse paa Straffen for lignende Forseelser er vel ogsaa hidtil ukjendt i vor Lovgivning, i allefald i den senere Tid; og dette finder dog Sted i mit Tilfælde; havde jeg tilhørt Drammens eller et andet Steds fattigvæsen, hvor ingen Arbeidsanstalt er opsett, havde jeg ikke behøvet at appellere; jeg havde da sluppet med 10 Dagers Vand og Brød. At en saadan Urimelighed finder Sted i en Straffelovgivning er dog virkelig en Absurditet; Lighed for Loven uden Hensyn til Fødested, iallefald med Hensyn til Straf for Overtrædelser, bør dog vel finde Sted; og iallefald naar Uligheden er saa stor som i nærværende Tilfælde.”

Christian Sivertsen forteller her at et opphold på arbeidsanstalten var å sidestille med et opphold på bostfengselet eller tukthus. Dette betyr at han så på det å bli innsatt i arbeidsanstalten som det samme som å straffes som en kriminell. Han peker på urettferdigheten ved at hvis han hadde vært født i Drammen, hadde han bare måttet sitte i fengsel i ti dager, ikke to måneder i arbeidsanstalten. Christian Sivertsen er i seg selv en interessant

person. Som jurist og tidligere straffedømt forteller han om en tilværelse med vanskeligheter med å få endene til å møtes. En tilværelse der han, i følge han selv, med sin utdannelse er verre stilt en ”den simple arbeider”, da han ikke kan få arbeide, nettopp på grunn av hans tidligere straff for tyveri. Brevet hans inneholder derfor argumentene til en jurist som selv hadde fått føle hvor urettferdig fattigloven kunne fungere for de den rammet, og det inneholder derfor et unikt perspektiv.

Fattigloven i praksis

Ser vi nærmere på praktiseringen av fattigloven på 1850-tallet blir elementet av vilkårlighet enda tydeligere. Da Johanne Bergkvist undersøkte de forhørte på Kristiania politikammer i perioden 1790 til 1802, fant hun 610 arrestasjoner for betleri og løsgjengeri i henhold til tukthusanordningen av 1741. 220 av dem var for løsgjengeri. Hun fant at de aller fleste arrestasjonene endte i løslatelse. Dette forklarer hun med mangelen på passende institusjoner til å innsette de fattige i. Tukthuset hadde mot slutten av 1700-tallet begynt å ta i mot personer dømt for tyveri, og det ble derfor ansett som upassende å innsette fattige der, i tillegg til at det nå var fullt i tukthuset. Politiet endte derfor opp med å måtte løslate de aller fleste av de arresterte.

Undersøker vi praktiseringen av fattigloven i året 1850, ser vi at politiet nå har fått en hel rekke institusjoner å innsette fattige i. I dagjournalen til rådstuearresten finner vi igjen de som fattigloven definerer som personer som skal arresteres, men også de hjelpeløse og syke. I 1850 fant jeg 286 innsettelse for fattigdomsrelaterte forseelser. Hoveddelen av disse var for drukkenskap. Men ikke alle de arresterte skulle forhøres. Når jeg undersøkte politiforhørene for samme år, fant jeg kun 59 fattigdomsrelaterte saker. Av de 59 politiforhørene var det 37 som først hadde blitt innsatt i rådstuearresten. 54 av forhørene ble opptatt på grunn av

betleri. Veldig mange av disse betlerisakene ble avgjort i politiretten, hele fem saker ble avgjort i høyesterett i 1850. Det var altså en fast rettergang og ankemulighet når det kom til betlerisaker. I det hele så praksis ut til å likne på det Bergkvist fant på slutten av 1700-tallet med mye løslatelser. Forhørene av løsgjengere var derimot nærmest ikke eksisterende. Kun tre forhør for løsgjengeri og omstreiferi ble opptatt i 1850 og de handlet alle om folk som ikke kunne vise pass, ikke om folk som ikke sto i tjeneste, slik Bergkvist fant i sin studie. Hvor var det blitt av løsgjengerne?

Svaret fikk jeg da jeg undersøkte de innsatte i arbeidsanstalten. Her var det i 1850 gjennomført 510 innsettelse. Kun 80 av de til sammen 510 innsettelsene hadde først vært innom rådstuearresten, og bare 30 av de innsatte i arbeidsanstalten hadde først blitt forhørt av politiet. Som nevnt ovenfor kunne politiet i følge fattiglovens paragraf 45 innsette folk på arbeidsanstalten på administrativt vedtak, altså uten dom fra en rettsinstans. Frode Ulvund skriver i artikkelen *Dei farlege fattige*:

”Når politiet hadde teke ei administrativ avgjerd om innsetjing, var det fram til 1894 ingen krav til at avgjerda verken skulle grunngjevast eller journalførast nokon stad. Heller ikkje fanst det nokon ankeinstans for dei som opplevde denne tvangen. Det var med andre ord eit sterkt maktmiddel som på denne måten vart lagt i hendene til politiet, men dette vart ikke for alvor kritisert før på slutten av hundreåret”.

Politiet kunne altså bokstavelig talt innsette personer rett fra gata uten noen form for dom. Hele 386 av de 510 innsettelsene i arbeidsanstalten i 1850 var gjort etter politiets ordre, og hele 333 av innsettelsene var på grunn av brudd på paragraf 45 i fattigloven. Paragraf 45 i fattigloven videreførte altså praksisen fra tukthusanordningen av

1741, og ga ingen endring i de fattiges juridiske rettigheter. Politiet hadde nå en institusjon å innsette de fattige i som både fungerte som et minimumstiltak og som avskrekkelse ovenfor andre i byen. Politiets mulighet til å innsette personer i arbeidsanstalten uten lov og dom kom fra oppfattelsen av at en arbeidsanstalt var et hjelpetiltak, ikke straffetiltak. Dette til tross for den allmenne oppfattelsen av anstalten, som formidlet av Christian Sivertsen ovenfor. Anstaltens juridiske status som hjelpetiltak og praktiske status som avskrekkende straffeanstalt gjorde den til et mektig verktøy for politiet.

Ingen endring i de fattiges rettigheter

Fattigloven av 1845 støttet opp om og videreførte en villkårlig og rettsløs håndtering av de fattige som fortsatte gjennom hele det første århundret etter grunnlovsdannelsen. At denne håndteringen av fattige ble ansett som legitim av Stortinget helt frem til slutten av århundret, viser en tidsånd samt at det i embetsmannsstaten i praksis ikke var likhet for loven.

Kilder

Statsarkivet i Oslo:

Christiania Rådstuearrest: Dagjournaler, Dagjournal nr 4, 1847–1853

Oslo politidistrikt: Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll, nr. 28–35

Akershus festning slaveri: Domsakter 1838–1866

Oslo Byarkiv:

Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde: Individlister, 1843–1850

Litteratur

Bergkvist, Johanne: *”En haard og dyr Tid”: Fattigdom, tiggende og løsgjengeri i Christiania 1790–1802*, Univ. i Oslo, 2008

Juterud, Caroline: *”Man kan ikke lade dem døe af Hunger” – fattigkommissjonen, politiet og arbeidsanstalten i Christiania året 1850*, Univ. i Oslo, 2013

Michalsen, Dag & Hilde Sandvik (red.): *Kodifikasjon og konstitusjon. Grunnloven § 94's krav til lov bøker i norsk historie*, Oslo 2013

Ulvund, Frode: *”Dei farlege fattige – fattigdom som avvik i Noreg ca. 1840–1940” i Fattigfolk i Bergens stift 1755–2005*, Førde 2005

Stemningsrapport fra det okkuperte Norge

”Innstillingen blandt befolkningen i Stokke kommune er meget lunken. Det er umulig å få dem til å ta standpunkt for det ene eller det annet. De vil først være helt sikker på hvilken vei det bærer, før de tør tone flagg.”

Student fra Stokke i Vestfold i avhør på Öreryd flyktningmottak i Sverige, 13. januar 1942.

AV FREDRIK LARSEN LUND,
RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Da Tyskland okkuperte Norge ble Grunnloven satt til side. Fra nyordningen høsten 1940 til tyskernes nederlag ved El Alamein og i Stalingrad høsten og vinteren 1942–43, kunne Hitlers menn virke

nesten uovervinnelige. Nordmenn måtte tilsynelatende innstille seg på tysk herredømme i lang tid. Hvordan var stemningen i Norge før krigslykken begynte å snu for de allierte?

En nyankommen norsk flyktning avgir forklaring på rettskontoret på Kjesäter flyktningmottak utenfor Vingåker i Sverige. Ukjent fotograf. Original i Riksarkivet (PA-1209 NTBs krigsarkiv Uc 69). Utsnitt.

I Oslo var det nødvendig med jevnlig flyalarmer og alliert bombing for å opprettholde folks tro på at tyskerne kunne slås, mente en flyktning fra Vestre Aker:

”Fårene’ som ikke utgjør en uvesentlig procent av byens befolkning, må ha påminnelser. Om de ikke melder seg inn [i Nasjonal Samling], har de lett for å vise en vaklende holdning når de alliertes krigsvirksomhet ikke gir seg synlige utslag. Flyveblader har sin misjon de også, men to timer i bombekjelleren uten at smell høres, virker direkte deprimerende. Folket ønsker knall og brak, og mange er direkte avhengige av det.”

Slike korte stemningsrapporter forekommer i avhør av nordmenn som flyktet til Sverige under krigen. Flyktningene representerte en viktig kilde til kunnskap om forholdene i det okkuperte Norge. Norske myndigheter bygget derfor ut en avhørstjeneste, først

på forlegningen ved Öreryd i Småland og senere på den store mottaksleiren Kjesäter i Södermanland. Denne artikkelen baserer seg på utdrag fra avhørs- og spesialrapporter fra de norske flyktningmottakene i Sverige i perioden 19. november 1941 til 31. juli 1942. Rapportene er en del av arkivet etter Legasjonen i Stockholm og oppbevares i Riksarkivet.

Avhørene av de norske flyktningene inneholder ofte siste nytt om lokale forhold, fortalt av folk som nettopp hadde kommet over grensen. Major Holtermann fra Thamshavn i Sør-Trøndelag fortalte at stemningen i Trøndelag var matt sammenlignet med andre steder i landet forsommeren 1942:

”Trønderne er en blanding av godt og ondt, og de har vist seg villige til å arbeide for tyskerne. Kvinnefronten er slett. Det råder over alt optimisme med hensyn til krigens utfall, men denne optimisme er efter Holtermanns oppfatning overdrevet. Man tror i alminde- lighet at krigen skal være slutt til høsten. Folk har liten forståelse av krigssituasjonen hvilket selvsagt kommer av at de har lite og holde sig til. Den illegale nyhetstjeneste var bedre tidligere enn den nu er. Folk er blitt skremt,” heter det i avhørsrapporten.

”Med hård hånd”

En politimann fra Trondheim fortalte om et møte hos politipresident Christopher Lange våren 1942, der sjefen holdt en lengre tale til de innkalte kon- stablene:

”Ingen avisskriverier vilde lenger bli tålt om politiets arbeide og ingen annen kritikk vilde heller bli tålt. Politikonstabelenes myndighet vilde fra nu av bli lik 100 %.” Politiets stilling skulle nå bli noe helt annet enn før: *”Hvis man møtte nogen opposisjon, vilde man gå frem med hård hånd, motstand fra befolk- ningen vilde ikke bli tålt og ved ethvert forsøk på motstand vilde køllene komme til bruk.”*

En stor del av flyktningene i 1941–42 var unge menn, og deres beretninger gir et inntrykk av hva slags press mange sto overfor både i arbeidslivet og privat.

En skogsarbeider fra Trysil skammet seg over hjembygda Tørberget, som gikk for å være landets verste ”nazihull”. Stemningen var spent og på gren- sen til voldelig. Av 800 innbyggere skal så mange som over 100 vært medlem av NS. Skogsarbeide- ren mente at :

”... det store medlemstallet skyldes en reaksjon mot Arbeiderpartiets makt før krigen. Bygdens folk står nu skarpt avdelt i to leire. Jøssinger og nazister hilser ikke på hverandre. I en rekke familjer er nogen medlemmer av N.S. og andre ikke, og familje- stridene gir sig ofte merkelige utslag. Sønn til [...] som er N.S. lagfører, en gutt på 16 år har svoret overfor bygdens folk at han skal skyte far sin når dagen kommer.”

Små demonstrasjoner mot ”nyordningen” og for Kongen forekom ofte, men få er blitt fotografert. Ukjente fotografer. Originaler i Riksarkivet (PA-1209 NTBs krigsarkiv Ue 109_4503, 1569 og 1588).

Lærerstrid

Massearrestasjonen av lærere i mars 1942 kom som følge av at lærerne protesterte mot å melde seg inn i det NS-kontrollerte Norges Lærersamband. *”Den dagen arrestasjonene av de 17 lærere fant sted blev hirden i byen bevebnet. Hele byen var i opstandelse, og hatet mot N.S. ulmet blandt folk mer enn nogen gang tidligere. Foreldrene skrev protestskrivelser i massevis til Kirkedep’t,”* berettet en mann fra Sømna om hvordan arrestasjonene forløp i Tromsø.

Okkupantenes nyordning påvirket også barna, som ble trukket inn i holdningskampen. Fra Namsos kunne to anleggsarbeidere fortelle:

”Den dag da transporten av de arresterte lærere fant sted fra Namsos stasjon, hadde hele byens skoleungdom møtt frem for togets avgang. Demonstrasjonen hadde tilfølge at hele politistyrken rykket ut med politimester, fullmektig og statspolitibetjenten i spissen. De gjorde først et forgjeves forsøk på å spre skolebarna. Da dette ikke lykkedes stod statspolitibetjent [...] frem og oplyste at barna skulde få 5 minutter til å forlate stasjonens område. Denne opfordring blev så efterkommet.”

Disse bruddstykkene viser også noe av avhørs- og spesialrapportenes verdi som historiske kilder. I mange tilfeller inneholder de detaljerte tidsbilder om forhold av lokalhistorisk art. Samtidig er de ikke nøytrale observasjoner. Rapportene skriver seg fra personer som av ulike årsaker fant det best å rømme over grensen til Sverige. Noen dro av kamp- og eventyrlyst, andre fordi det brant under føttene på dem som følge av illegale aktiviteter.

Dagligdags motstand

En annen måte å vise sin holdning til okkupasjonen i det daglige, var å kle seg i rødt. I Bergen foregikk jakten på røde klesplagg med uforminsket styrke våren 1942, og ”fangsten” var stor, fortalte en flyktning:

”Hver søndag finnes nazister utkommandert til fjellene rundt byen, der de arresterer alle som har et rødt skjerf, lue, vest eller annet rødt plagg. Hver søndag blir endel søndagsspaserende innbragt på politistasjonen. Man ilegges ingen annen straff enn at plaggene taes fra vedkommende. Dette har ført til at mange gutter og piker nu begir sig avgårde på søndagstur i røde bukser, idet man er interessert i å se hvilke foranstaltninger nazistene i den anledningen kommer til å treffe.”

En student fra Trøndelag kunne også fortelle om tilløp til protest. Noen dager etter statsakten 1. februar 1942, da Vidkun Quisling tok tittelen ministerpresident, ble en film fra seremonien vist frem på Verdensteatret i Trondheim. Det forårsaket en voldsom pipekonsert blant publikum, og forestillingen ble avlyst. Etterpå samlet det seg en større folkemasse utenfor kinolokalet:

”Det blev ropt ’Leve Kongen’ og også et par spredte rop ’Rød Front’. Folkemassen beveget sig mot politistasjonen, der Kongesangen blev sunget. Hird og politi rykket ut med biler og de kjørte ren dirt track rundt på plassen og i gatene for å spre folkemassen.”

Forsoning

På tross av militær fremgang slo nazistenes seiers-tro sprekker. Allerede mens kalenderbladet viste 1941, begynte noen av de tyske okkupantene å tvile, kunne en medarbeider i NRK fortelle:

”I de første måneder av 1941 var det nokså god stemning. Efter de tyske seire på Balkan og spesielt efter at Kreta var tatt var de helt ovenpå igjen. Det var dengang ingen ende på seierssikkerheten. Den 22. juni falt de helt sammen igjen, og nu utover høsten har motløsheten gjort sig mer og mer gjeldende. De ikke bare tenker men også uttrykker muligheten for engelsk seier. Og alle har de forsonet sig med at krigen kommer til å vare lenge ennu,” forklarte han i november 1941.

Enkelte nordmenn så fremover, og undret på hva som ville skje da krigen en gang ville ta slutt. I Flekkefjord hadde en del mennesker holdt et møte der de diskuterte den stadig stigende hatfølelsen storparten av det norske folk følte overfor nazistene, fortalte en tollassistent fra byen:

”Det er all grunn til å tro at ’når klokken ringer’ vil folk gå løs på nazistene og slå dem ned for fote. Det vil bli nogen terrortilstander værre enn dem vi har opplevet i okkupasjonstiden. Og en uundgåelig konsekvens vil bli at mange uskyldige mennesker vil miste livet.”

På møtet ble de enige om å gjøre sitt beste for å bremse revansjetrangen, ved å forklare folk *”de mange og vektige argumenter som taler for at hvert eneste medlem av Nasjonal Samling, stor*

eller liten, må få sin straff ved en lovlig domstol. Så lenge vi benevner oss selv som kulturens forkjemper, og så lenge vi i denne motgangens tid beviser dette, må vi også i den medgangens tid som venter oss, handle derefter. Likeså meget da som nu skal vi vise vår klasse vis-à-vis tyskerne.”

Kilde i Riksarkivet

Legasjonen i Stockholm: serie Da, eske 453 og 454: Avhørsrapporter og spesialrapporter fra Öreryd og Kjesäter, november 1941 – juli 1942

Litteratur

Grimnes, Ole Kristian: *Et flyktningsamfunn vokser fram: Nordmenn i Sverige 1940–45*. Oslo 1969

”Norske flyktninger i Sverige” på Arkivverkets nettsted www.arkivverket.no

Navneregister over flyktninger til Sverige er digitalisert og tilgjengelig i Digitalarkivet.

Fysisk fostring, og noen smil, blant norske kvinner og menn som oppholdt seg på Öreryd flyktningleir sommeren 1941. Flyktningene drev enkelte øvelser av halvmilitær art. Ukjent fotograf. Original i Riksarkivet (PA-1209 NTBs krigsarkiv Uc 67_3). Utsnitt.

Hele folket mobilisert

Kampanjeorganisasjonene i EU-striden 1961–1994

Fire ganger har Norge søkt om medlemskap i EU. Et fransk veto stoppet søknader i 1962 og 1967. Søknader i 1970 og 1992 ledet til avtaler om medlemskap, men folkeavstemninger avviste avtalene med knapt flertall begge ganger. Ved å la saken avgjøres ved folkeavstemning overlot Stortinget arenaen til folkelig aksjonisme. Egne kampanjeorganisasjoner ble etablert på begge sider. Arkivene etter disse finnes bevart.

AV TROND SIREVÅG,
PENSJONERT AVDELINGS-
DIREKTØR, RIKSARKIVET

Både i 1962, 1967 og 1970 søkte Norge om EU-medlemskap i kjølvannet av EFTA-handelspartnerne Storbritannia og Danmark. I 1962 og 1967 gjaldt søknadene "Det europeiske økonomiske fellesskap" (EEC), som da omfattet seks vesteuropeiske land. I 1970 ble det søkt om "EF-medlemskap" etter at alliansens navn var endret til "Det europeiske fellesskap" (EF) i 1967. Etter utvidelsen til en politisk og monetær union ble navnet "Den europeiske union" (EU) fra 1993. Storbritannia, Danmark og Irland ble medlemmer i 1972, mens Norge som det eneste av fire søkerland sa nei til medlemskap. Norges EU-søknad i 1992 etterfulgte søknader fra EFTA-partnerne Østerrike, Sverige og Finland. I 1994 sa Norge for annen gang nei til medlemskap – som eneste søkerland.

I 1962 vedtok Stortinget å holde folkeavstemning om utfallet av EU-forhandlingene. Vedtaket ble gjen tatt i 1967, 1970 og 1992 – av et sterkt EU-vennlig Storting. Bakgrunnen var at EU-saken virket splittende i tre partier: Arbeiderpartiet, Venstre og Kristelig Folkeparti. I 1992 splittet den også Fremskrittspartiet. Formelt måtte folkets votum være rådgivende, men Stortinget ville gjøre flertallets vilje til sin – om resultatet var klart. Ved å legge beslutningen i velgernes hender ga politikerne et startsignal og en aksept for utenomparlamentarisk aksjon.

Første runde: kampanjeorganisasjonene 1961–63

Forut for den første medlemskapssøknaden måtte Stortinget vedta en grunnlovsbestemmelse som åpnet for en begrenset suverenitetsavståelse.

En ny § 93 som "bare" krevde tre fjerdedels flertall for å avstå suverenitet, ble vedtatt i mars 1962 – mot 35 stemmer. Motstand utenfor Stortinget og de etablerte partiene ble organisert av en venstre-opposisjon i Arbeiderpartiet og fagbevegelsen, som dannet "Aksjon mot medlemskap i Fellesmarkedet". I arbeidsutvalget satt folk fra Karl Evangs krets og fagorganiserte fra miljøet rundt Peder Furubotn, NKP-lederen som ble utstøtt som "titoist" i 1949. Organisasjonen stod bak store demonstrasjonstog og et opprop fra kjente universitetsfolk, kunstnere og intellektuelle – kalt "de 143". Parolen var at Stortinget ikke hadde fullmakt til å vedta en grunnlovsendring som åpnet for EU.

Flere organisasjoner mot EU-medlemskap ble dannet i 1962. "Bergensutvalget mot EEC", ledet av Arild Haaland, forarget EU-tilhengere med slagordet "Nei til salg av Norge!". Folk fra landbruksnæringen dannet "Opplysningsutvalget av 1962". Leder ble stortingsmann Hans Borgen, formann i Norske Melkeprodusenters Landsforbund og Landbrukets sentralforbund. Landbruket var ikke bastant mot EU i 1962. Opplysningsutvalgets hovedfunksjon var innad i landbruksorganisasjonene og Senterpartiet. Det ble viktig å markere avstand til NATO-motstanderne i "Aksjon mot medlemskap i Fellesmarkedet – de 143" og vise at EU-motstand var forenlig med vestlig samarbeid og støtte til NATO.

Da Stortinget i april 1962 vedtok å søke EU-medlemskap, imøtekom det også kravet om å holde folkeavstemning om forhandlingsresultatet. Dette førte motstandsgruppene nærmere hverandre, men et organisatorisk samarbeid ble ikke aktuelt. EU-saken ble lagt død i januar 1963 da Frankrikes president, de Gaulle, nedla veto mot britisk medlemskap og et utvidet EU.

Norges EU-søknad i 1967 ble møtt av et nytt fransk veto før en opinioniskampanje kom i gang.

EU-søknaden skapte "Vestlandsutvalget mot EEC", som eneste aktive kampanjeorganisasjon.

EU-kampen 1970–72

I 1969 åpnet EU døren for britene og andre nye medlemsstater. I juni 1970 fornyet Stortinget Norges EU-søknad. Motstanderne avventet ikke forhandlingsresultatet. "Folkebevegelsen mot norsk medlemskap i EEC" ble stiftet allerede i august 1970. Den ble en samlet kampanjeorganisasjon for nei-siden unntatt miljøet rundt SUF (m-l), som opprettet sin egen aksjon: "Arbeiderkomiteen mot EEC og dyrtid" (AKMED).

Folkebevegelsen forente grupperingene som ikke hadde klart å samarbeide i 1961–63; de venstreradikales "Aksjon mot medlemskap i EEC" og bøndernes "Opplysningsutvalget av 1962". Samlingens utgangspunkt var Opplysningsutvalget, som hadde opprettholdt et sekretariat og kanalisert ressurser til EU-kamp fra salgsorganisasjonene i landbruket. EU-motstandere kunne dermed samles om en penge-sekk. Opplysningsutvalgets Hans Borgen ble Folkebevegelsens formann. Et eget "Faglig utvalg" ledet av radikale fagorganiserte ga forgreininger inn i fagbevegelsen og Arbeiderpartiet, stedet hvor EU-kampen måtte vinnes. På det meste hadde Folkebevegelsen 510 lokallag og 120 ansatte. Ved avstemningen i 1972 hadde den over 113 000 medlemmer.

I motsetning til i 1961–63 stod samtlige politiske ungdomsorganisasjoner unntatt Unge Høyre frem som EU-motstandere i 1970. I januar 1972 etablerte nei-fylkingen av ungdomspartier, bortsett fra SUF (m-l), "Ungdomsfronten mot EF". Målet var å styrke EU-motstanden i de respektive moderpartiene. Folkebevegelsen dekket 90% av Ungdomsfrontens utgifter.

"Arbeiderbevegelsens informasjonskomité mot EF" (AIK) ble dannet av Arbeiderpartiets EU-motstandere i januar 1972. Dette var en organisert fraksjon

Plakat fra Ja til EF, 1972.
Original i Riksarkivet (PA-0673)
Ja til EF: X_17).

Plakater mot norsk EF-medlemskap, 1972. Originaler i Riksarkivet (PA-0357 Folkebevegelsen mot norsk medlemskap i EEC: X_95).

på landsbasis som arbeidet for å legitimere et nei til EU i Arbeiderpartiet. AIK omfattet EU-motstandere i partiet som ikke ville arbeide i Folkebevegelsen, men Folkebevegelsen dekket 60% av AIKs budsjett.

Også kampanjen for EU-medlemskap var sikket inn mot Arbeiderpartiets velgere. Mye hvilte på at Arbeiderpartiet og LO skulle klare å mobilisere sitt eget apparat. I mars 1972 ble "Ja til EF-aksjonen" stiftet som ja-sidens sentrale kampanjeorganisasjon. Formann ble arbeiderpartiveteranen Reidar Carlsen. I det halve året "Ja til EF" var i arbeid, ble det bygd opp en landsdekkende organisasjon som drev informasjonsarbeid som i Folkebevegelsen. Organisasjonen hadde lønnede sekretærer i alle fylker, men ikke foreninger i alle kommuner. Den lå også langt etter Folkebevegelsen når det gjaldt frivillige kampanjearbeidere, og måtte i større grad basere seg på innleid personell.

Folkebevegelsen brukte 10 millioner kroner i årene 1970–72. Det tilsvarer drøyt 75 millioner etter dagens kroneverdi. Landbrukets samvirkeorganisasjoner bevilget 5,2 millioner, og av dette beløpet kom nær 90 % fra melkeprodusentene. "Melkepengene" gjorde det tidlig mulig å bygge opp Folkebevegelsen til en slagkraftig organisasjon. "Ja til EF"-aksjonens regnskap er aldri gjort kjent, men Reidar Carlsen anslo de samlede utgiftene til 20 millioner kroner. Hovedtyngden kom etter alt å dømme fra eksportbedrifter og næringsorganisasjoner.

Omkamp 1992–94

Forhandlinger mellom EFTA og EU fra 1989 ledet til "EØS-avtalen", som i praksis ga Norge økonomisk EU-medlemskap fra 1994. Avtalen overførte nasjonal suverenitet til EU-nivå. EØS-motstanderne krevde derfor folkeavstemning, noe Stortinget avviste. I 1992 søkte Norge og tre EFTA-land også om fullt EU-med-

lemskap. Forhandlingsresultatet fra mars 1994 ble lagt ut til folkeavstemning 28. november 1994, med nytt nei-flertall som resultat. Norge kunne da "falle ned" på en EØS-avtale som splittet EU-motstanderne.

"Nei til EU", ledet av Kristen Nygård, ble etablert som nei-sidens dominerende organisasjon i 1990. Med lokallag i alle kommuner og 140 000 medlemmer i 1994, videreførte den Folkebevegelsens rolle fra 1970–72. Den fikk også et Faglig utvalg og en ungdomsorganisasjon: "Ungdom mot EU". Til forskjell fra Folkebevegelsen ble ikke disse organisasjonene avvirket etter EU-avstemningen. De ble opprettholdt for å fortsette kampen mot EØS.

Før EU-avstemningen i 1994 dannet også EU-motstandere i Arbeiderpartiet en egen organisasjon kalt "Sosialdemokrater mot EU" (SME).

Ja-siden etablerte ingen sentral kampanje tilsvarende "Ja til EF". Mye ble basert på "svenskesuget", det vil si effekten av å gjennomføre folkeavstemningen to uker etter den svenske, og Europabevegelsens innsats. "Europabevegelsen" med Inge Lønning som leder og ungdomsorganisasjonen "Europeisk Ungdom" ble i 1994 gjort til de viktigste grasrot-organisasjonene for EU-medlemskap. To spesialiserte ja-organisasjoner ble dannet med utspring i arbeiderpartimiljøer: "Ja-aksjonen for norsk EU-medlemskap" og "Fra Nei til Ja" med tidligere EU-motstandere som frontfigurer.

Arkivene godt bevart

Med midler fra Forskningsrådet gjennomførte Privatarkivkommisjonen fra 1973 til 1975 et eget prosjekt for å sikre arkivmateriale fra kampanjeorganisasjonene i EF-striden 1970–72. Fra Folkebevegelsen ble også de fleste arkivene etter fylkeslagene sikret. Fra Ja til EF ble et mindre antall fylkeslagsarkiver sikret. Fra nei-siden er det dessuten bevart arkiv etter enkelte lokallag. Det var altså forskningssiden, ved Privatarkivkommisjonen, som initierte sikringen av EF-arkivene fra 1970–72.

Når det gjelder arkivene fra EU-kampanjen i 1994, var det en viktig faktor at arkivprosjektet fra 1973–75 hadde skapt presens og etablert en modell for bevaring og avlevering i de aktuelle miljøene. Materialet fra ja-siden er forholdsvis beskjedent sammenlignet med nei-sidens, men ja-siden baserte seg heller ikke på egne kampanjeorganisasjoner i samme grad som nei-siden. Ja-sidens folk var nok heller ikke like stolte av sin innsats som nei-sidens, og dermed ikke like motivert for å sikre sporene for ettertiden.

Følgende privatarkiver fra EU-stridens kampanjeorganisasjoner finnes i Riksarkivet: "Folkebevegelsen mot norsk medlemskap i EEC" (1970–77), "Ja til EF-aksjonen" (1972), "Aksjon mot medlemskap i Fellesmarkedet – de 143" (1962–64), "Opplysningsutvalget av 1962" (1962–70), "Bergensutvalget mot EEC" (1961–63), "Nei til EU" (1985–95), "Ungdom mot EU" (1991–95), "Fra Nei til Ja" (1992–94), "Europabevegelsen i Norge" (1949–2005) og "Europisk Ungdom" (1973–94). Riksarkivet og statsarkivene har også arkiver fra fylkes- og lokallag av Folkebevegelsen og Nei til EU samt fra enkelte av Ja til EF-aksjonens fylkeslag. Statsarkivet i Bergen har arkivmateriale fra "Vestlandsutvalget mot EEC" (1967–70).

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har arkivmateriale fra "AKMED – Arbeiderkomiteen mot EEC og dyrtid" (1970–73), "AIK – Arbeiderbevegelsens informasjonskomité mot EF" (1972–75), "Ungdomsfronten mot EF" (1972), "Sosialdemokrater mot EU" (1993–94), "Ja-aksjonen for norsk EU-medlemskap" (1994) og Faglig utvalg i "Nei til EU" (1994).

Litteratur

Benum, Edgeir: *Overflod og fremtidsfrykt 1970 –*, Aschehougs Norges Historie, bind 12, Oslo 1998

Bjørklund, Tor: *Mot strømmen. Kampen mot EF 1961–1972*, Oslo 1982. Boken bygger på nei-organisasjonenes arkiver, og gir en omtale av arkivene.

Pressens Faglige Utvalg

Fra pressepoliti til publikumshjelper

Pressen ble en gang kalt ”den fjerde statsmakt”. Det var i en tid da den langt på vei bare var et haleheng til partiene og statsmakten. På få år har pressen endret seg kraftig, – mer enn de tre statsmaktene. Forvandlingen av mediene kommer svært tydelig fram i det materialet fra forhandlingene i Pressens Faglige Utvalg som finnes i Riksarkivet.

Per Edgar Kokkvold er tidligere journalist og redaktør i Dagsavisen. Han var medlem av Pressens Faglige Utvalg fra 1988 til 1996, og leder fra 1994. Deretter var han generalsekretær i Norsk Presseforbund fram til i fjor. Han er nå leder av Kringkastingsrådet.

AV PER EDGAR KOKKVOLD, TIDLIGERE GENERALSEKRETÆR I NORSK PRESSEFORBUND

I 1936, da den første Vær Varsom-plakaten ble skrevet, sto journalistene ennå nederst ved døren, med lua i hånden og bukket for makten: “Offentliggjør ikke navn på dem som mistenkes eller anmeldes for noe rettsstridig. Det kan godt hende at vedkommende er like uskyldig som De selv”, sto det i den første plakaten. Og også dette: “Ta ikke inn løse forlydender om norske bedrifter uten først å konferere med vedkommende firma ... I tvilstilfeller konferer med andre aviser på stedet”. Slik er det ikke lenger. Og det er ikke bare fordi det antakelig ikke fins andre aviser på stedet.

Tonen, den nesten selvutslettende, fortsatte langt inn i sekstiårene: “Vis omhu og varsomhet, vis hensyn og ridderlighet... Gjør aldri bruk av opplysninger eller innlegg fra anonyme kilder... Vær på vakt mot meldinger som røper militær eller andre hemmeligheter av betydning for rikets sikkerhet. Vær oppmerksom på at det ofte er vanskelig for den ikke-sakkyndige å vurdere skadevirkningene av slike opplysninger; de kan ikke sjelden virke harmløse, men likevel være av stor betydning for en annen makts etterretningsvesen. Innhent i tvilstilfelle alltid utta-

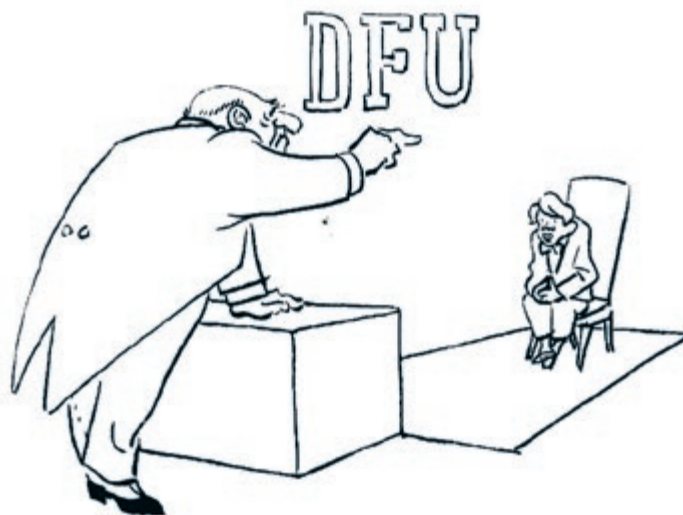
lelse fra de ansvarlige myndigheter.” Journalister og redaktører kalte seg “the gentlemen of the press”, elsket maktens salonger og oppførte seg deretter. Praktisk talt alle aviser var partiaviser. “De rette” meninger ble spredt fra partikontorene, ikke bare til lederspaltene, men også til nyhetsplass. Det hele ville ha vært et betydelig demokratisk problem dersom Norge ikke hadde vært så heldig å ha så mange og sterke aviser både i midten og på begge sider av det politiske sentrum.

Mediene hadde ennå ærefrykt for makten. Sjefen visste best. Næringslivet levde nokså uforstyrret. Dommerne fikk være i fred med sine dommer. Og veteranene i Stortingets presselosje sørget for å fortelle nykomlingene at *“pressen er en integrert del av det politiske system”* og at de derfor gjorde klokt i å følge reglene fra militærlivet. Som Olav Maaland i Bergens Tidende formulerte det: *“Hils på alt som beveger seg, ta opp alt som ligger nede og ti stille til du blir spurt”*.

Etter hvert skjønte også pressefolk at en fri presse må være uavhengig av både partier, statsmakter og alle andre som utover innflytelse i det norske samfunn, at motsetningene mellom mediene og makten er en av forutsetningene for at demokratiet skal kunne fungere. Det førte naturligvis også til endringer i våre etiske normer.

Det faglige utvalg

Norsk Presseforbund ble stiftet i 1910. I 1913 opprettet forbundet Den norske presses voldgiftsutvalg, et utvalg med hele 15 medlemmer, men som likevel – eller kanskje derfor – aldri ble benyttet. I 1929 oppsto forgjengeren til Pressens faglige utvalg, Det faglige utvalg, med tre medlemmer, alle pressemenn. Spørsmålet var oppe om man ikke også burde bringe andre inn i utvalget, men både Norsk Presseforbund og Det faglige utvalg sa nei: *“Hittil har det aldri vist sig påkrevet eller ønskelig å ha andre enn pressemenn som medlemmer av dette utvalg, idet det utelukkende har vært*

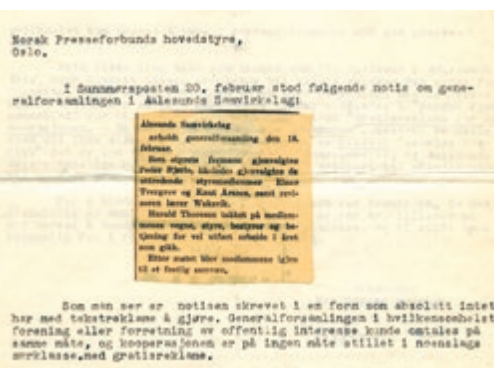
«Dette er brudd på god presseskikk» (Pedro)

saker av faglig art som har foreligget, saker hvorom for eksempel en høiesterettsdommer neppe vil ha forutsetninger for å opgjøre sig en begrunnet mening; han kjenner riktignok loven og hvad den sier, derimot vet han ikke av egen erfaring hvad som er kotyme i pressen, hvad som der regnes for gode presseskikk eller ikke god presse skikk o.s.v. Skal en høiesterettsdommer eller hvilken som helst annen utenforstående øve innflydelse i spørsmål av denne art, vil utvalget straks tape sin karakter av et faglig utvalg”, heter det blant annet i en uttalelse fra Det faglige Utvalg 5. juni 1938.

Konflikter mellom aviser

Sakene utvalget behandlet, dreide seg i mange år nesten utelukkende om konflikter mellom forskjellige aviser, både om faglige spørsmål og forhold av politisk karakter. I 1938 behandlet utvalget en klage fra aviser i Troms og Finnmark på at *Nordlys*, *Tromsø* og *Tromsø Stiftstidende* hadde gitt “kringkastingen” rett til å sitere disse avisenes nyheter mot en årlig godtgjørelse på 250 kroner. Klagerne mente at Tromsø-avisene på denne måten hadde skaffet seg en uberettiget fordel i konkurransen

Det er ingen spøk å bli dømt av sine egne. Illustrasjon av VG-tegneren Pedro i Odd Solumsmoens bok “Vær varsom redaktør. Norsk Presseforbunds faglige utvalg gjennom 50 år”.

Brev og avisutklipp
dominerer i arkivet etter
Pressens Faglige Utvalg.
Originaler i Riksarkivet
(PA-0938 Pressens Faglige
Utvalg; Da_1 og 2). Utsnitt.

med andre aviser i nord. Og de fikk medhold i Det faglige utvalg, som fant det meget betenkelig at aviser stilte sitt nyhetsstoff til rådighet for kringkastingen: *“En utvikling i den lei Tromsø-pressen har anvist vil efterhvert bidra til å undergrave lokalpressen og lett kunne bli skjebnesvanger for de trykte aviser”*. Så feil kan man ta.

I en uttalelse fra 1946 sier utvalget at det i saker som gjelder angrep pressefolk imellom, “*bør vises aktsomhet. Fagets egne utøvere bør i den form de velger for eventuelle angrep ikke reise anklager mot kolleger uten å føre bevis*”. Saken gjaldt kritikk fra en redaktørkollega på Vegard Sletten i *Verdens Gang*, som ble bedt om å “*slutte med ensretting og diktatur i sitt eget blad*”.

I 1949 blir *Arbeiderbladet* kritisert av utvalget for omtalen av en sak ved Oslo byrett mellom Sportsjournalistenes klubb og Rolf Hofmo, som den siste tapte. På lederplass skrev *Arbeiderbladet* blant annet: “.. og hva gjaldt i realiteten saken? *Et viktig samfunnsspørsmål, nemlig idrettens sosiale og kulturelle stilling, kontra sportssnobberiet og sportsideotiet, det hesblesende og hysteriske som visse sportsjournalister bærer et så stort ansvar for. En Byrett med en gammel, konservativ dommer må da være det forum som er minst egnet til å behandle en slik sak.*” Og hva sa utvalget? Jo: “*Det faglige utvalg synes det er uriktig å trekke en domstols kompetanse i tvil, ettersom dom er falt.*”

Bitter politisk strid

Den politiske kampen var hard og bitter langt inn i etterkrigstiden, og striden satte et sterkt preg også på forhandlingene i Det faglige utvalg. En innsender i *Vestfold Fremtid* skrev følgende: *“I dag er det hard strid om din framtid, arbeider og fisker! De reaksjonære partier, Høire, Venstre og Kristelig Folkeparti slår seg alltid sammen mot deg og din kamp for sosial rettferd. Et av de viktigste våpen disse partier bruker mot deg er bladene deres... vi har en fullt lovlig måte å ordne dette på... vi kan la være å abonnere eller la være å kjøpe dem... Å holde fiendens aviser er å være med å hjelpe ham i hans kamp mot deg selv”*. Høires Pressekontor brakte saken inn for utvalget, som fant at artikkelen stred mot god presseskikk. Likedan gikk det da det samme pressekontor klaget inn et inserat i *Nordland Arbeiderblad* der skribenten oppfordret fagforeninger og andre arbeiderorganisasjoner til ikke å avertere i høyreavisen *Ofotens Tidende*.

Det ble ikke bedre da et medlem av Norsk Presseforbund, som var korrespondent i den sosialdemokratiske svenske avisen *Morgontidningen* mer enn antydte at den borgerlige fremgangen ved valget i 1947, og ikke minst Høyres fremgang i Oslo, skyldtes at quislinger og landssvikere som hadde sittet fengslet ved forrige valg, nå hadde fått igjen stemmeretten, sammen med *“tyskvänner, tysketøser och liknande suspekta individer... Nu har de tydeligen kommit fram igjen och lämnat sin röst.*

*Det är ganska naturligt att de nu sluttit sig til rege-
ringsoppositionen i sällskap med svartebörshandlare
och krigsprofiterer.” Det faglige utvalg reagerte
sterkt; artikkelen var i strid med god presseskikk,
den trakk den politiske debatt ned på et usaklig
nivå, og det at artikkelen var skrevet i en avis i
utlandet, “gjør saken enda verre”.*

I 1948 viser Det faglige utvalg til partienes arbeid
med å heve standarden i den politiske debatten,
og uttaler at dette arbeid “*bør understøttes av en
liknende høining av kravene innenfor den politiske
presse. Prinsipielt må målet være å nå fram til
samme standard av aktsomhet, saklighet og blanke
våpen i politikken som ellers*”.

En fri, uavhengig presse

I dag finnes ikke lenger “den politiske presse”.
Partiavisene er borte. Ikke bare journalister, men
også redaktører vandrer fra den sosialdemokratiske
til den liberale og konservative presse og til-
bake, uten engang å merke at de har passert ideolo-
giske skiller. Aviser flest strekker seg ikke lenger på
valgdagen enn å oppfordre sine lesere til å stemme.
Og Pressens Faglige Utvalg, som Det faglige utvalg
nå heter, mottar knapt klager på den politiske
journalistikken. Aviser har praktisk talt sluttet å
bringe hverandre inn for utvalget. Utvalget mottar

mellom tre og fire hundre klager årlig – 377 i 2013
– fra alle lag av befolkningen, men svært sjelden
fra politikere. Siden 1999 har fem stortingsrepre-
sentanter klaget. Det kan tyde på at standarden
i den politiske journalistikken faktisk er hevet.

I dag er klager, uttalelser, saksforberedelse og saks-
behandling som hovedregel offentlig. Tre saker
på hvert møte i Pressens Faglige Utvalg kan følges
direkte på web-tv. Den norske selvdømmeordnin-
gen omfatter alle typer journalistiske medier –
nettpublikasjoner, radio, tv, aviser, ukeblader og
fagpresse – og alle typer pressefolk: fotografer,
journalister, redaktører og medieiere. Alle som
har pressekort i Norge, har ansvar for å kjenne
pressens etiske normer og plikt til å legge disse
til grunn for sin virksomhet. Også redaktørstyrte,
journalistiske medier som ikke har tilknytning til
Norsk Presseforbund, kan vurderes av Pressens
faglige utvalg dersom de bedriver “*et minimum
av journalistisk virksomhet*” og har “*et utadrettet
formål*”.

Mens Det faglige utvalg hadde tre medlemmer,
alle pressefolk, består Pressens Faglige Utvalg i dag
av to journalister, to redaktører og tre allmenn-
hetsrepresentanter med integritet og evne til etisk
refleksjon. Men det er fortsatt et *faglig* utvalg.

Møtedokument i klagesak
mot Tønsbergs blad, 2007.
Original i Riksarkivet (PA-0938
Pressens Faglige Utvalg;
Db_280_6). Utsnitt.

Arkivet etter Pressens Faglige Utvalg

Arkivet oppbevares i Riksarkivet. Det strekker
seg fra 1928 til 2010. Hoveddelen er et rikholdig
saksarkiv som inneholder utvalgets arbeid med
innkomne klager, redegjørelser fra partene,
aktuelle presseklipp og utvalgets konklusjon i hver
sak. Sakene er kronologisk ordnet på saksnummer.
Av personvern hensyn er navn på klager skjermet
i nettkatalogen på de nyeste sakene, men finnes
tilgjengelig i papirkatalogen. I arkivet for øvrig
finnes enkelte møtereferater, korrespondanse
og en foreløpig uordnet arkivdel bestående av
videoklipp.

Rådhusgt. 17, Postboks 46, Sentrum 0101 Oslo - Telefon: 22 40 50 40 - Telefaks: 22 40 50 55 - E-post: pfu@presse.no

PFU-SAK NR. 206/07

KLAGER:	Advokat Berit Reiss-Andersen (p.v.a. klient)
ADRESSE:	Postboks 1157 Sentrum, 0107 Oslo
TELEFON/TELEFAX:	
PUBLIKASJON:	Tønsbergs Blad (nett og papir)
PUBLISERINGSDATO:	02.08. (nett) og 03.08.2007 (papir)
STOFFOMRÅDE:	Justis / rettssak
GENRE:	Nyhetsartikler
SØKERSTIKKORD:	Identifisering
REGISTRERT:	07.08.2007
BEHANDLET I SEKR.:	08.08.2007; tilsvarsrunden innledet
SEKR. INNSTILLING:	Minnelig ordning; trukket
BEHANDLES I PFU:	23.10.2007
FERDIGBEHANDLET:	23.10.2007
BEHANDLINGSTID:	74 dager
KLAGEGRUPPE:	Privatperson (advokatklage)
PFU-KONKLUSJON:	Minnelig ordning; trukket
HENVISNING VVPL.:	
RETTSBEHANDLING:	
OMTALE/ANONYM.:	
MERKNADER:	Parallell klage mot Aftenposten.no (sak 205/07)

Minnematerialet etter 22. juli:

En kilde til informasjon om det norske samfunnet

Terrorangrepet 22. juli 2011 var et angrep på det norske demokratiet. Politisk aktive ungdommer ble drept på Utøya for sin politiske overbevisnings skyld, og regjeringskvartalet – det politiske sentrum i Norge – ble utsatt for et ødeleggende bombeangrep. Reaksjonen fra det norske folk var umiddelbar: Tusenvis av hilsener ble lagt ned på spontane minnesteder rundt om i landet. Hilsenene sier blant annet noe om hvilke verdier det norske folk løftet fram som viktige og verdige til å forsvares i møte med terrorangrepet, men avdekker også andre viktige undertema som finnes i materialet.

AV SIDSEL LIED, PROFESSOR,
HØGSKOLEN I HEDMARK,
OG HANS LÖDÉN, DOSENT,
KARLSTADS UNIVERSITET

Fra Oslo og ved Utøya alene har Riksarkivet samlet inn 4000 gjenstander og 25 000 enkeltdokumenter. Av disse har Lödén gransket samtlige 15 000 hilsener i form av skriftlig verbaltekst lagt ned i Oslo og ved Utøya, og Lied har så langt analysert alle tegninger med og uten tekst som ble lagt ned på Domkirkeplassen mot Kirkegaten og rundt Wexelsstatuen, i alt ca 2500 hilsener. Det dominerende temaet i disse hilsenene er verdier som kan oppfattes som sentrale i dagens demokratiske

samfunn, samtidig som de også et stykke på veg kan forbindes med 1814. Verdier som kjærlighet og samhold framstår som spesielt viktige, mens demokrati og frihet løftes fram som truede verdier. Dette er ikke et overraskende funn sett på bakgrunn av mediedekningen knyttet til hendelsen. Men det er likevel ikke hele bildet, for undertemaer som dehumanisering og ekskludering, bebreidelse, hån og hevn er også til stede i materialet.

Fortellingen om kjærlighet, samhold og demokrati

"Ingen skal noensinne få skremme oss fra å være Norge", sa daværende statsminister Jens Stoltenberg kvelden 22. juli 2011. Hva sier hilsenene som ble lagt ned i Oslo og ved Utøya om hva det betyr "å være Norge"? Det betyr å vise kjærlighet og samhold, sier majoriteten av disse. Halvparten av tegningene med og uten tekst løfter fram kjærlighet som reaksjon på terroren, mens godt og vel en tredjedel løfter fram samhold. Noen kombinerer disse to verdiene, slik hilsenen fra en 8-åring viser. "La oss leve i samhold og skjørlighet", sier teksten. Dette utdypes gjennom regnbuen som hvelver seg over trær, blomster og bier, mens sola skinner over det hele.

Kjærlighetstemaet viser seg i hilsenene på ulike måter, og ikke alle er like tradisjonelle. Noen presenterer kjærligheten som et våpen i kampen mot ondskaper. Dette er et bilde som ikke er ukjent, selv om det ikke er selvfølgelig. Vi kan finne det igjen både i den bibelske fortelling og i fortellingen om trollmannen Harry Potter. To av hilsenene viser imidlertid en mer radikal form for kjærlighet. De løfter også terroristens nærmeste inn i omsorgen og samholdet som preget Norge umiddelbart etter terroraksjonen. Den ene av disse har følgende tekst skrevet inn i et hvitt hjerte: "Vår medfølelse går til ofrene og deres

pårørende og til gjerningsmannens nærmeste.

Vårt ønske er at de får fred og at gjerningsmannen våkner". Referanser til Stoltenbergs ord om "å være Norge" kommer stadig til uttrykk i materialet, liksom henvisninger til Kronprins Haakons ord: "I kveld er gatene fylt med kjærlighet". Det mest siterte utsagnet er likevel Helle Gannestads Twittermelding natten til 23. juli: "Når en mann kan forårsake så mye ondt – tenk hvor mye kjærlighet vi kan skape sammen". Gannestads slagkraftige formulering kombinerte tidlig to tema som framstår som viktige i hilsenene: Hat som beseires med kjærlighet og den ene i motsetning til de mange.

Demokrati og frihet er verdier som i hilsenene oftest framheves som truet av terroren. Av og til knyttes disse verdiene til ofrene, beskrevet som ungdommer som trodde på og arbeidet for demokrati i Norge: "(...) Vi vil aldri glemme alle de unge som døde for det de trodde på et demokratisk og fritt Norge", står det i en hilsen. "Til minne om de falne forkjempere for det norske demokratiet", finner vi i en annen.

Ut fra hovedtyngden av hilsenene kan det synes som om Norge er et land som møter terror og hat med samhold, og som svarer på bomber med kjærlighet. Dette er i samsvar med andre fortellinger om Norge som en fredselskende nasjon, og som et lite land hvis ledere oppfordrer til verdighet, ro, omsorg og fasthet – men ikke unnfallenhet og naivitet – i møte med både massedrap så vel som okkupasjon. "Det har ikke skjedd noe så ille siden

krigen", skriver en 8-åring, og viser til en annen krise der det norske samholdet ble satt på prøve. Man kan tolke reaksjonene etter 22. juli som folks dialog med tidligere kollektive erfaringer med hvordan en skal reagere på en kritisk hendelse av lignende format som andre

verdenskrig. Slik sett kan fortellingen om Norge, slik den framstår i store deler av minnematerialet fra Oslo og Utvika, være med på å stadfeste og styrke fortellingen om det lille, fredselkende landet som møter terror med verdighet og fasthet. Men hilsenene kan også tolkes som uttrykk for avpolitisering: Breiviks politiske budskap ble her overskygget av budskapet om nasjonalt samhold. I de fleste hilsenene er det "Norge" og "nasjonen" som angripes, ikke en politisk bevegelse, slik vi for eksempel ser det i en hilsen der Norge representeres av flagget: *"Du måtte senke vårt flagg med makt. Vi reiste det igjen med kjærlighet"*. En slik avpolitisering er naturlig og forståelig med tanke på angrepens bestialitet og omfang. Samtidig finnes det i materialet interessante avvik fra denne beskrivelsen, noe som gjør bildet av reaksjonene betydelig mer mangefasettert.

Fortellingen om ekskludering, hån og hevn

Uttrykk for ekskludering forekommer i ulike former i minnematerialet. Breivik ekskluderes på minst tre måter. Han ses, for det første, som ”en av oss – men likevel fremmed” (”domestic alien”) og utelukkes derfor fra majoritetens fellesskap. ”Du ga det onde et ansikt – det som skremmer oss mest er at det ser ut som vårt og at vi ikke kjente deg igjen da du gikk blant oss”, er budskapet i en av hilsenene. Breiviks ”norskhet” bemerkes, for det andre, også av mennesker som tilhører minoriteten. ”På vegne av landets mange innvandrere kjenner jeg meg lettet over at gjerningsmannen var en ’blond nordmann’”, skriver en person med et tydelig ”innvandrer navn”. Mistanken som først kom til overflaten etter at bomben sprang i Regjeringskvartalet, var jo at det var islamske terrorister som sto bak ugjerningen. Da gjerningsmannen var avslørt, kunne denne mistanken klart avvises. For det tredje ekskluderes terroristen fra det norske fellesskapet gjennom dehumanisering og straff. I en hilsen beskriver den 8-årige skriveren ham som en djevel og en morder som fortjener å dø, men som heldigvis er i fengsel: ”alle i norge er lei

seg bare på grunn av morderen. Han er en djevel. Morderen er så slem at det er han som burde dø. Alle i Norge og mange andre land er lei seg og alle kommer til byen fordi mange er døde. Han er den slemste i hele universe. Bra at han sitter i fengsel!!!”.

Flere hilsener kombinerer tanken om Breivik i fengsel med hån og latter. Vi finner for eksempel Breivik bak et gittervindu mens Oslos befolkning står utenfor og ler. Den russiske teoretikeren Michail Bakhtin hevder at latter kan brukes til å

overvinne frykten. Den representerer en måte å beskytte seg mot det truende på, fordi man leker med det som er skremmende og ler av det. Men i følge ham er latter også en måte å distansere seg fra nåtiden på og gjøre den til historie, slik at den ikke blir en del av framtiden. Følger vi denne tankegangen, nøytraliseres Breivik av hilsenenes latter, han plasseres i fortiden og utelukkes fra å prege framtiden.

Men hilsenene avslører også en annen type ekskludering. Mennesker med innvandrerbakgrunn gir uttrykk for at de etter terrorangrepet ikke opplever det som en selvfølge å inkluderes som en del av det norske samfunnet: *"Ikke si at jeg ikke er norsk (...) Aldri noensinne tidligere har jeg tenkt at jeg kanskje ikke hører til her"*, skriver en kvinne. En annen med "innvandrer navn" skriver: *"Jeg er født og oppvokst i sentrale Oslo med pakistanske foreldre (...) Jeg har vært gift med en nordmann (...) og har levd hele mitt liv som norsk. På tross av det kjenner jeg meg skyldig (...) Det er vanskelig å være nordmann. Mitt land angripes, og det smerter, på grunn av meg". Og et barn finner det nødvendig å presisere for hele verden at selv om man er muslim, kan man være både normal og snill: "Til alle sammen i hele verden. Hei. Jeg veldig lei meg med det som skjedde i Oslo sentrum og i Utøya. Han som gjorde det liker ikke muslim. Men jeg er muslim og er normal. Vi er snille. Ha det!!"*

Når ekskluderingsbudskapene inkluderes i framstillingen av reaksjonene etter 22.juli, blir fortellingen om Norge ikke lenger like harmonisk.

Fortellingen om Norge 2014 – et debatttema?

Ved siden av verdier som signaliserer inkludering, omtanke og kjærlighet, finnes det i minnematerialet også mange tydelige uttrykk for oppslutning om regimeverdier som demokrati, åpenhet og mangfold, samt støtte til demokratiske institusjoner som statsministeren, regjeringen og Stortinget. Minnematerialet gjenspeiler slik sentrale element i grunnloven fra 1814, for eksempel det demokratis-

ke prinsipp og borgeres rett til tale- og ytringsfrihet.

Både mengden reaksjoner og disse reaksjonenes innhold kan til en viss grad forklares med det vi kan kalle avpolitisering og streben etter konsensus. Gjennom å tone ned det politiske aspektet ved Breiviks angrep på arbeiderbevegelsen, kan dåden forstås som et angrep på "nasjonen" eller på "oss alle". En slik avpolitisering er neppe en bevisst strategi med spesifikke mål, men heller en reaksjon på abnorme omstendigheter. I forbindelse med terrorangrepene i Oklahoma City 1995 skrev forskeren Edwin Linenthal at "samhørighetsfølelser" er viktige i et nasjonalt, sørgende fellesskap ettersom det er gjennom slike følelser at et folk kan oppfatte seg som en enhet. Uttrykk for slike samhørighetsfølelser er mange og tydelige også i minnematerialet etter 22. juli.

Avpolitisering og konsensus var fullt forståelig i tiden umiddelbart etter terrorangrepet. Men i et lengre tidsperspektiv kan en forståelse av det som hendte i termer av "den ene i motsetning til de mange" der "de mange" framstår som selvsagte forsvarere av de institusjonene Breivik angrep, vanskeliggjøre debatter om f.eks. migrasjon og fremmedfiendtlighet, høyreekstremisme og hat. For slike debatter trengs i Norge. Hilsenenes fortelling om ekskludering og utenforskap viser dette.

Kilder i Riksarkivet

S-2313 Minnematerialet etter 22. juli

Litteratur

Bakhtin, Michail: *Latter og dialog: utvalgte skrifter*. Oslo 2003

Eriksen, Anne: *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo 1995

Eriksen, Anne: *Historie, minne og myte*. Oslo 1999

Lied, Sidsel, & Sidsel Undseth Bakke: "Canon and archive in messages from Oslo Cathedral Square in the aftermath of July 22nd 2011" i *Nordidactica* (1), 2013 s. 34–56

Linenthal, Edwin T.: *The unfinished bombing: Oklahoma City in American memory*. Oxford 2001

Lödén, Hans: "Peace, love, depoliticization and the domestic alien.", akseptert for publisering i *National Identities* 2014

Riksforsamlingen og arkivene

AV JAKOB MALIKS,
HISTORIKER, INSTITUTT
FOR HISTORISKE
STUDIER, NTNU

I anledning grunnlovsjubileet, trekkes mange historiske skatter frem fra arkivene for å belyse og dokumentere hendelsene. Det er imidlertid grunn til å etterlyse vurderinger av arkivenes rolle i utformingen av Grunnloven. At dette perspektivet ikke har vært vektlagt, er kanskje ikke overraskende ettersom norske statsinstitusjoners arkiver av naturlige grunner da ennå ikke var opprettet.

Mange av representantene på Riksforsamlingen kjente fra sitt eget virke arkivenes administrative verdi og politiske betydning for statsstyringen. Hensynet til arkivene var også tungtveiende for Riksforsamlingen og fikk betydning både i spørsmål om de konstitusjonelle grunnprinsippene og om den politiske og administrative organiseringen av den nye norske staten.

Christian Frederiks ordre
fra 1814 om plassering av
fullmakter i arkivet.
Original i Riksarkivets
bibliotek.

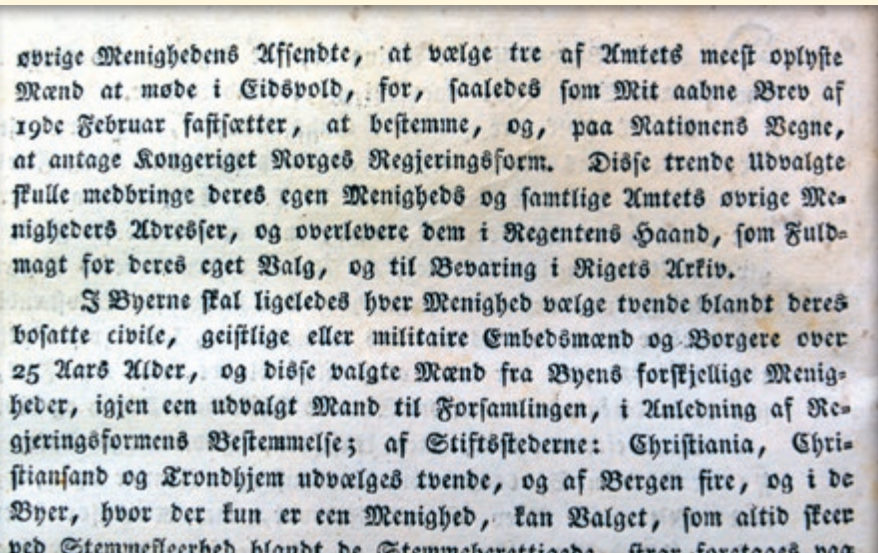
Hvor skal hovedstaden ligge?

Det Norge som gikk inn i 1814 var ingen egen stat – den norske staten ble skapt på Eidsvoll. Hovedstaden lå inntil 14. januar 1814 i Danmark. I Norge var det fire hovedsteder, men Kristiania var etter hvert blitt primus inter pares. At Kristiania skulle bli den nye kongens by, lå i kortene, men at den skulle romme alle statsinstitusjonene var ikke like opplagt. Dette spørsmålet ble aktualisert i forbindelse med diskusjonen om Stortingets plassering.

Paragraf 68 i 17. mai-grunnloven omhandler sted, tidspunkt og frekvens for Stortingets møter: *"Storthinget aabnes i Almindelighed den første Søndag i Februarii Maaned hvert 3die Aar i Rigets Hovedstad, ..."* Formuleringen *"i Rigets Hovedstad"* ble utformet i konstitusjonskomiteen.

Det er velkjent at det Adler-Falsenske grunnlovsutkastet var komiteens viktigste rettesnor. Dette utkastet har imidlertid en helt annen organisering av møtene for den lovgivende forsamling. Her utsteder kongen et såkalt "Convocationsbrev" som angir tidspunkt og møtested for den lovgivende forsamlingen.

At kongen skulle bestemme den lovgivende forsamlingens møtested, er en viktig rett eller kompetanse som dermed legges til kongemakten. Det er fullt mulig å tenke seg at denne retten kunne bli

brukt politisk i en konflikt mellom den lovgivende og utøvende makt. For Adler og Falsen har utvilsomt denne retten vært plassert hos den utøvende makt i den hensikt å skape bedre balanse, da den lovgivende makten antatt var den sterkeste. Et viktig tilleggselement var forestillingen om at den lovgivende makt trengte ro for upartisk å diskutere lovenes beste innretning – fysisk atskilt fra hoffets og hovedstadens intriger og forlystelser. Dette argumentet fremmes av Christian Frederik i hans kommentarer til konstitusjonskomiteens grunnlovsutkast. Han ønsker ro for Stortinget, og foreslår derfor at det bør møtes i Bergen, eller om det må være Sønnafevns, i Drammen.

Alle konstitusjonskomiteens medlemmer delte åpenbart ikke Falsens og Christian Frederiks syn i denne saken. Det medlemmet i konstitusjonskomiteen som vi vet hadde tenkt gjennom saken og tatt stilling til denne problematikken på forhånd, var Nicolai Wergeland, kapellan fra Kristiansand. At nettopp han hadde tenkt særlig grundig gjennom dette spørsmålet var ingen tilfeldighet.

I universitetssaken, som få år tidligere hadde resultert i opprettelsen av Det kongelige Frederiks universitet i Kristiania, var lokaliseringen et svært omstridt spørsmål. Skulle man legge universitetet i en liten by, for eksempel Kongsberg eller Tønsberg, som da ville bli en universitetsby etter mønster fra Oxford og Cambridge, eller skulle det plasseres i storbyen Kristiania med alle sine *”daarlige adspredelser”*, som Carsten Anker skrev til Peder Olivarius Bugge? Wergeland argumenterte tungt for at universitetet skulle ligge i Kristiania. Men på Riksforsamlingen var altså spørsmålet om Stortingets plassering skulle 1) være en kongelig rett, 2) legges til en annen by enn hovedstaden, som foreslått av Christian Frederik, eller 3) ligge i Kristiania, som Wergeland skrev i sitt grunnlovsutkast.

Vi vet ikke så mye om hvordan spørsmålet ble drøftet i konstitusjonskomiteen og hva bakgrun-

nen var for at de valgte formuleringen ”Hovedstaden” i stedet for ”Kristiania”, som jo var den opplagte residensbyen for kongen.

Hensynet til arkivene

I debatten om det som skulle bli § 68, fremkommer to argumenter for konstitusjonskomiteens forslag i dagbøkene fra Riksforsamlingen, og de gjengis av forsamlingens sekretær, Wilhelm Frimann Koren Christie. Han skriver at Nicolai Wergeland i debatten begrunnet plasseringen av Stortinget til hovedstaden med henvisning til at *”Statsraadet og Archiverne da ere nær ved Haanden”*, et argument Christie gir sin tilslutning til. Arkivene det siktes til i denne sammenheng må tolkes som en henvisning til regjeringens og departementenes arkiver. Dette argumentet kan tolkes både ut fra historisk erfaring og konstitusjonelt.

I dag har lederen for det norske arkivvesen tittelen Riksarkivar. Under eneveldet hadde lederen for kongens arkiv tittelen Geheimearkivar. Det tyske ordet Geheime betyr hemmelig. Det som lå i arkivet var hemmelig og ble vaktet av Geheimearkivaren. Bestrebelsene blant historikerne på 1700-tallet for å publisere arkivalier fra statens arkiver var en langtrukken kamp om historien. Skulle den tilhøre kongen, som hadde rett til å gjøre som han lystet, eller skulle den være felleseie?

Dette knytter seg også til arkivenes rolle med hensyn til maktfordelingen. Skulle Stortinget kontrollere regjeringen, var det avhengig av informasjonen som lå i arkivene. Og denne informasjonen kunne vanskelig innhentes om Stortinget skulle møtes på ulike steder, eller på et annet sted enn i hovedstaden.

Konstitusjonskomiteen var nesten utelukkende sammensatt av embetsmenn. De var praktiske administratorer med erfaring i bruken av arkiver – og innsikt i betydningen av dem. At Wergeland fremmet dette argumentet i debatten på Riksfor-

Christian Magnus Falsen, malt av Christian Olsen. Original i Eidsvoll 1814. Fra Wikipedia. Utsnitt.

Kristiania ca. 1800
av John William Edy.
Original i *Boydell's picturesque
scenery of Norway*, London,
1820. Fra Wikipedia.

samlingen, bør rimeligvis tolkes som hovedgrunnen til stedsangivelsen i grunnlovens § 68. Valget av benevnelsen "Hovedstad" fremfor Kristiania, som Wergeland selv hadde i sitt grunnlovskast, styrker en slik forståelse, da det peker mot funksjonen som hovedstad, ikke mot stedet Kristiania. Holdt opp mot debatten om kroningskirken, Nidarosdomen, det eneste geografiske sted som blir navngitt i Grunnloven, blir forskjellen tydelig. Der er det nettopp det unike ved stedet som er vesentlig, ikke i hvilken by det ligger.

At hensynet til arkiver som ennå ikke var opprettet, spilte en slik rolle for grunnlovsfedrene, sier mye om en av arkivinstitusjonens hovedfunksjoner i den konstitusjonelle staten. Den var da, som nå,

en forutsetning for folkestyret. Passende, og kanskje litt poetisk, er det derfor at Nicolai Wergelands sønn, dikteren Henrik, skulle bli Norges første Riksarkivar og skrive *Norges Konstitutions Historie*, hvor mange viktige kilder til hendelsene i 1814 ble gjort tilgjengelig for første gang.

Litteratur

17. mai-grunnloven. <https://stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>

Christian C. A. Lange: *Norske Samlinger*, "W.F.K. Christies Dagbog under Rigsforsamlingen paa Eidsvold fra 10 April til 11 Mai 1814", Kristiania 1860

Riksforsamlingens Forhandlinger, 3die Del, *Grundlovskast*, Utgit efter offentlig foranstaltning ved Cand. Oecon. Tycho C. Jæger, Kristiania 1916

Kong Christian VIII.s Breve 1796–1813, 1. bind, København 1965

En mester i stål

Ingebrigt Trondsen Eggan fra Rennebu

Oppe på åskanten over tettstedet Berkåk på E6 mellom Oppdal og Trondheim ligger gården Eggan. For to hundre år siden var det hjemstedet til den fremste seglgravøren i Norge. Ingebrigt Eggan kunne skilte med kongelige navn i sin vidstrakte kundekrets, og han etterlot seg et unikt arkiv.

I månedsskiftet januar–februar 1814 la Christian Frederik ut på reise nordover gjennom landet til Trondheim. Underveis møtte store skarer av folk opp ved skysskifter og overnattingssteder. Den 4. februar gikk ferden fra Oppdal til Støren sør for Trondheim. I sin dagbok, som Christian Frederik førte på fransk, noterte han: *”På Berkåk så jeg en dannebrogsmann, en bonde ved navn Even som er den beste gravøren i hele Norge; han lager så gode signeter man kan ønske seg. Jeg skal skaffe ham arbeid.”*

Meldingen om freden i Kiel og avståelsen av Norge til kongen av Sverige hadde nådd Christian Frederik 24. januar 1814. I de første ukene etterpå gikk planene hans ut på å la seg utrope til konge i kraft av sin arverett til Norge. Da ville han også meget raskt trenge et kongesegl til å bekrefte sin underskrift på statsdokumenter. I møtet med bonden på Berkåk øynet han plutselig en mulighet til å få laget et slikt segl.

Det må være gårdsnavnet Eggan – dagens offisielle skrivemåte er Eggjan – prinsen oppfattet som Even. Bonden han møtte, het Ingebrigt Trondsen

Eggan. Han var født i 1780 og viste tidlig rike tekniske og kunstneriske evner. Han hadde ry som en fremragende kløkkemaker, en virksomhet han tok i arv etter faren og bestefaren. Urene hans kunne vise både ukedag, dato og måned. Men hans store spesialitet var å gravere signeter og seglstamper. For det var han i januar 1812 blitt belønnet med korset av Dannebrogssordenen. Nøyaktig hvordan det hadde gått for seg i Ingebrigts tilfelle, vet vi ikke. Men vi må tro at lokale embetsmenn som var kjent med ferdighetene hans, sendte innberetning og søknad til København.

Når Christian Frederik ikke oppfattet bondens navn riktig, tyder det på at møtet ikke var planlagt. Det var nok Ingebrigt Eggan selv som under det korte oppholdet på Berkåk fikk prinsen i tale. Og Christian Frederik gjorde alvor av sitt forsett om å gi bonden i Rennebu et oppdrag. I slutten av mars 1814 fikk Ingebrigt Eggan utbetalt 100 riksbankdaler ”for Stikning af Rigets Segl”.

Dette seglet skulle bli Christian Frederiks fremtidige kongesegl eller rikssegl. Situasjonen hadde utviklet seg slik at det ikke ble umiddelbart behov

AV KNUT JOHANNESSEN,
SENIORRÅDGIVER,
RIKSARKIVET

Stålstampen til Christian Frederiks rikssegl 1814 med kapsel av flammebjerk. Avtrykket i lakk som Ingebrigt Eggan selv tok, viser at det opprinnelig sto REX i omskriften. Stampen har spor etter omgraving, og papiravtrykket fra 19. mai 1814 har formen REGIS. Originalsegl i Riksarkivet (DA-008 Ingebrigt T. Eggan). Foto: Kit Weiss og Odd Amundsen, Riksarkivet.

for det. I stormannsmøtet på Eidsvoll midt i februar møtte Christian Frederiks kongeplaner kraftig motbør. Politikken hans videre ble å styre som regent inntil riksforsamlingen hadde utarbeidet grunnlov og kunne foreta kongevalg. Men samme dag som kongevalget fant sted, 19. mai 1814, ble kongeseglet tatt i bruk. Avtrykket viser en fint utformet norsk løve under en kongekrone. Langs ytterkanten står kongens navn og tittel på latin. Seglet fikk ikke lang brukstid. Ved Mossekonvensjonen 14. august 1814 forpliktet Christian Frederik seg til å nedlegge sin kongeverdighet.

Kunngjøringen om dette to dager senere er det siste dokumentet som bærer kongeseglet. Seglstampen av stål er i behold. Den fulgte Christian Frederik da han vendte tilbake til Danmark, og den er til vanlig å se på Jægerspris slott på Nordvest-Sjælland. Men i 2014 er den utlånt til Riksarkivets utstilling om 1814. Her kan vi beundre ikke bare Ingebrigt Eggans gravering i stål, men også den fint dekorerte kapselen av bjerk som han leverte seglet i. Ved tohundreårsjubileet er dette kongeseglet dessuten blitt hovedmotiv

på Norges Banks minnemynter i sølv, og Posten benytter det til å førstedagsstemple sine jubileumsfrimerker.

Et livsverk i tre bøker

På Christian Frederiks seglstamp i stål står ordet REX inne i et litt ujevnt felt. Ved nærmere betraktning viser det seg at teksten her er omgravert. Uten å være klar over det hadde Ingebrigt Eggan gjort en feil – han hadde gravert inn REGIS. Dette vet vi fordi han hadde den gode vane å dokumentere arbeidene sine i form av lakkavtrykk før han sendte dem fra seg. I tre tykke skinninnbundne bøker samlet han gjennom mange år godt over to tusen avtrykk. I en av bøkene er et perfekt avtrykk av kongeseglet limt inn. Kanskje sto det bare en R i teksten han arbeidet etter, og så kan han ha blitt villedet av andre segl som hadde formen REGIS. En gullsmed i Christiania fikk oppdraget med å rette teksten.

De tre bindene med seglavtrykk gikk i arv i Ingebrigt Eggans familie inntil en fjern etterkommer deponerte dem i Riksarkivet i begynnelsen av 1990-årene. Seglavtrykkene utgjør en imponeren-

Utsnitt av side med seglavtrykk, de fleste privatsegl med monogram eller fornavn. Original i Riksarkivet (DA-008 Ingebrigt T. Eggan: F_3_17). Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet

de samling, men de reiser også mange spørsmål. I én av bøkene har Ingebrigt startet med et alfabetisk opplegg, der hver bokstav har fått sitt oppslag. På høyre side er seglene klebet inn og nummerert, på venstre side står navnet på segleieren. Men dette systemet oppga han tidlig, og deretter ble sidene fylt opp vilkårlig og uten at navnene ble notert.

Det er heller ikke sikkert at alle seglene er Ingebrigt Eggans egen produksjon. Vekslende kvalitet på lakken og på avtrykkene tyder på at han også samlet på segl som inspirasjon for sine egne arbeider. Bakerst i den første boken finner vi indikasjoner på det samme i form av noen tollsegl med kongemonogrammer fra 1700-tallet og segl for flere regjeringskontorer i København. Et annet sted i boken står det en samling avtrykk med antikke motiver, for eksempel de tre gratier.

Segl til offentlig og privat bruk

I de to andre bøkene er sidene fylt opp vakkert og omhyggelig, og her er nok de aller fleste seglene Ingebrigts eget verk. Navnene på segleierne er dessverre ikke skrevet inn, og det finnes heller ingen årstall. Derfor er vi henvist til hva seglavtrykkene selv kan fortelle. Enkelte grupperinger av ensartede segl forekommer, men antagelig går det en kronologisk hovedlinje gjennom først den ene og så den neste av bøkene. Det kan vi se av de mange seglene der den norske løve er motivet, fordi riksvåpenet forandret utseende i 1844. Segl

med dette motivet leverte Ingebrigt i både gammel og ny utgave til lensmenn, fogder og sorenskrivere over hele Trøndelag, til dels også i tilstøtende fylker.

Fra opprettelsen i 1816 hadde Norges Bank sitt hovedkontor i Trondheim, og i bøkene finnes det enkle segl både for direksjonen og representantskapet. I andre segl er apotek fra Bergen i vest til Røros i øst representert, det siste med et reinsdyr og navnet på innehaveren. Den militære sektoren er til stede både med Generalkommandoen i

Trondheim og Det norske ingeniørkorps. Begge har kompliserte motiver, satt sammen av militære effekter. Mer overraskende er det å finne seglet til Det dramatiske Selskab i Christiania, som har fått en skuespillermaske.

Mange små segl er ovale eller firkantede med runde eller avskårne hjørner. Inni dem står det gjerne initialer som er skrevet med gotiske trykkbokstaver eller med mer kunstferdig sammenvevde former. Dette var segl som ikke krevde mye arbeid og som derfor kunne anskaffes for en rimelig penge. Antagelig ble de særlig brukt til å forsegle konvolutter. Samme formål hadde en annen gruppe små segl som bare inneholder fornavn. Størstedelen inneholder kvinnenavn som røper tilknytning til embetsmanns- og borgermiljø, som Nicoline og Jeanette, Ebba og Benedicte. Mot slutten av samlin-

gen kommer et lite innslag av navn som Marit, Gunild og Beret. Det kan vi se som utslag av at flere bondejenter etter hvert fikk opplæring i å skrive. I mer avanserte seglmotiver er initialene satt sammen med et arkitekturmotiv, helst en minnestøtte behengt med girlandere, men også en pyramide. Begge motiver er karakteristiske for empiretidens smak. Hele landskapskomposisjoner forekommer også. Ikke så få segl inneholder slektsvåpen, som venter på å bli identifisert. I enkelte segl av senere dato har oppdragsgiveren fått et dagligdags motiv. Seglet til Peder Hansen Kolstad viser hest, mann og slede, mens O.A. Walstad hadde valgt seg plog, rive, hakke og spade.

Ingebrigt Eggan blir husket i Rennebu også som bygdas første og handlekraftige ordfører fra 1837 til 1845. Han levde helt til 1865, og ifølge tradisjonen fortsatte han å lage segl til sine siste år. I samlingen finner vi seglet til St. Olavs verk, et lokalt lite jernverk som ble opprettet i 1852. Andre segl i bøkene kan gjerne være av enda senere dato.

Segl for stattholder og prins

Fra den første svenske stattholderen i Norge etter 1814, Hans Henrik von Essen, fikk Ingebrigt Eggan

en sølvpokal. Et sølvkrus med inskripsjon og årstallet 1816 var gave fra prins Oscar, den senere Oscar 1. Begge er representert med segl i arbeidsbøkene. Seglet til von Essen er et særdeles avansert arbeid med tre hjelmer over et komplisert våpenmotiv og mottoet ÄRAN ICKE LYCKAN. Prins Oscars segl er mindre og gjengir heraldisk korrekt hans firedelte våpenskjold.

Gjenstandene i sølv var trolig gjengaver for signeter som Ingebrigt Eggan forærte til fremstående representanter for det nye regimet etter 1814. I prinsens tilfelle er signetet bevart i Livrustkammaren i Stockholm. Den elegante utformingen av signetet begrenser seg ikke til seglflaten. Skaftet av stål er innsvingt, og grepet av bjerk har to innfelte ovale partier av horn. På dem står innskriften *"Forferdiget af den Norske Bonde Aar 1816 Ingebrigt Eggan i Thiems Stift"*.

Bonden i Rennebu satte ikke sitt lys under en skjepp. Det hadde han heller ingen grunn til.

Kilder

Riksarkivet, depositum DA 8, Ingebrigt Trondsen Eggan

Litteratur

Halvorsen, Helge og Jenny Kosbergløkk: *Rennebuboka*, bind II, Rennebu 1985

Ingstad, Olav: *Urmakerkunst i Norge*, Oslo 1980

Johannessen, Knut: "Christian Frederik og den norske løve 1813–1814" i *Heraldisk Tidsskrift* 1/2014, Oslo 2014

Rennebu Historielag Årsskrift
1953, 1981 og 1999

Signetet som ble laget til prins Oscar i 1816. Skjoldet under prinsekronen har felt med svenske Tre kronor og Göta lejon. Den norske løve er speilvendt for å passe inn i feltet. Nederst en griff, symbolet for Oscar som hertug av Södermanland. Skjoldet er omgitt av Serafimerordenens kjede. Originalsegl i Riksarkivet (DA-008 Ingebrigt T. Eggan: F_1). Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet og Livrustkammaren.

*Avtroppende
riksarkivar
Ivar Fonnes:*

Ivar Fonnes.
Foto: Fredrik Larsen Lund, Riksarkivet

Vi får arkivene ut til folket

AV GUDLEIV FORR,
JOURNALIST, OSLO

–Arkivverket er en del av landets infrastruktur. Det skal sikre det historiske fundamentet for vår tid. Å forvalte dette er den viktigste oppgaven vi har. Vi skal ta vare på historien og være samfunnets hukommelse. Dette innebærer også at vi skal ivareta borgernes rettigheter, dokumenter som viser eiendomsforhold, som gjelder velferdssaker og mye annet som dokumenterer enkeltmenneskets rettigheter. Dette håper jeg også min etterfølger vil passe på.

Gudleiv Forr er cand.philol. og har vært journalist og redaktør i Dagbladet i fra 1969 til 2007. Han har også skrevet flere bøker. I 2001 ble han tildelt Gullpennen, og i 2011 fikk han Sverre Steen-prisen av Den norske historiske forening for sin formidlingsvirksomhet.

Riksarkivar Ivar Fønnes går av i disse dager, og stiller velvillig opp for et avskjedsintervju. På tampen av vår samtale løfter han fram synspunktene ovenfor som en konklusjon på vår avskjedssamtale. Intervjuet spenner ellers over et vidt spekter av temaer, fra grunnlovsjubileet, via faglige utfordringer for Arkivverket til gleden ved musikk og sang.

Det er så visst ingen nedstøvet arkivar jeg møter, men en vital og lystig samfunnsborger med interesse også for det skjønne. Som fagmann har han om lag 30 år bak seg i Riksarkivet. Han er historiker av utdanning, med en avhandling om forholdet mellom Stortinget og regjeringen i 1872. Det var under dette arbeidet han fikk øynene opp for EDB som det het den gangen, og som nå rommes innen

initialene IKT og begrepet digitalisering. Arbeidet med elektroniske arkiver og digitalisering av dokumenter har vært et av hans viktigste bidrag til utviklingen av arkivverket. I dette inngår også en vilje til å formidle dets tjenester til andre enn de tradisjonelle brukergruppene.

Vi står midt oppe i et stort nasjonalt jubileum.
Hva er Riksarkivets rolle i det?

– Det er jo ganske mangfoldig. I mars åpnet vi en utstilling her i Riksarkivets bygning ved Sognavann. Målgruppen er den brede allmenhet. Det er naturligvis en ulempe at vi holder til her oppe i Nordmarka, men krav til klima og lys gjør at vi ikke kan stille ut våre originaldokumenter hvor som helst. Til jubileet har vi for eksempel fått låne den svenske originalen av Kiel-traktaten. Å ta vare

på den er krevende. Men vi har også nettutstillinger som gjør det mulig for folk å se dokumentene uten å reise hit.

Ellers er jo vår gave til det norske folk i anledning jubileet fullmaktene som ble vedtatt i kirkene ved valgene til Riksforsamlingen. Nesten 200 kirker av 360 totalt har fått kopier av sine fullmakter. Det har vært populært, så vidt jeg har forstått.

[Turen til Kiel midt i januar da 420 historieinteresserte mennesker ble med Riksarkivet for å feire Kiel-freden var litt av en suksess?](#)

– Vi fikk gode tilbakemeldinger, både underveis og i ettertid. Vi hadde med mange gode foredragsholdere, og jeg tror de fleste hørte mye nytt om 1814 under seminarene.

[Det er vel erkjent at det er viktig også for Arkivverket å åpne seg for allmenheten og for mediene?](#)

– Ja, det er viktig å synliggjøre hva vi kan bidra med, og gjøre det kjent for publikum. Vi har jo mye som er av interesse for mange. Vi skal være en arena for formidling av historisk kunnskap og etter hvert som dokumenter blir digitalisert, trenger vi heller ikke å bevege oss ut av huset for å bli sett. Men vi arrangerer jevnlig møter med folk også her under overskriften ”I en sofa på arkivet”. Et av flere vellykte arrangementer i så måte var møtet om Solstads metode, med utgangspunkt i Dag Solstads slektshistoriske roman. Forfatteren var selv til stede, og tilstrømningen overgikk alle forventninger.

Vi er i det hele tatt en institusjon som er synlig, og som er i mediebildet i langt større grad enn tidligere. Det gir oss også mulighet til å vise oss fram for de bevilgende myndigheter.

[Museene er i ferd med å bli en del av turistindustrien. Er det fare for at formidling kan gå ut over det faglige arkivarbeidet?](#)

– Kapasiteten er begrenset og det er viktig å finne en balanse her. Formidling er helt nødvendig i vår

tid. Men det er også viktig at vi er tilgjengelig for historisk forskning. Arbeidet med kataloger er for eksempel av sentral betydning. I det hele tatt må vi ikke glemme at vår hovedoppgave er å ta vare på offentlige dokumenter for framtida.

[Da du tiltrådte var du spesielt opptatt av at Arkivverket måtte holde tritt med den teknologiske utvikling. Ved ditt løps slutt, er vel det fortsatt en utfordring?](#)

– Ja, det er et spørsmål om å utnytte de muligheter som skapes hele tida. Jeg mener vi står meget sterkt på dette feltet, med digitalarkivet, arkivportalen, vår hjemmeside, nettutstillingene og andre tiltak som foto på Flickr. Vi er på Twitter og Facebook, og samarbeider tett med andre institusjoner. Det er bare fantasien som setter grenser. I framtida vil det være en sentral oppgave å få alt dette til å spille sammen. I arkivmeldingen står det også at arkivene skal samarbeide, og det arbeider vi med.

Digitaliseringen av forvaltningens arkiver er også en utfordring for oss. Det er viktig at vi ikke mister vår historie i cyberspace. Vi må få politikerne til å interessere seg for dette. Vi trenger større ressurser for å lykkes. Det er nok lettere å få gehør for penger og stillinger til å utvikle digital tilgjengelighet enn til digital arkivering. Da jeg i fjor bestemte meg for å søke pensjon ved siden av jobben, satte jeg meg ved PC'en før jeg la meg om kvelden, og om morgenen lå et opplysende svar fra NAV på maskinen. Det fikk meg til å undres på hva som skjedde i løpet av den korte tida tok å gi meg svar. Vi i Arkivverket må ha tilgang til systemene for å se hva som er bevaringsverdig.

Det er for øvrig skjedd en betydelig forandring i Arkivverkets forhold til forvaltningen de siste 30 år. Vi kom tidlig i gang med EDB på dette feltet, vi har vært i front også internasjonalt. Siden arkivloven kom i 1999 har standardiseringen av arkivene skutt fart, og vi har vært med på å bygge opp

kompetanse for dem som arbeider med arkivering i forvaltningen. Slik fikk vi også et nært forhold til dem.

Dere har jo også tilsynsansvar overfor de kommunale arkivene?

– Ja, og det kom for alvor med arkivloven, men ble enda mer systematisk etter at Riksrevisjonen gikk inn på vårt felt. Vi har en dobbeltrolle overfor både statlig og kommunal forvaltning, som veiledere og som tilsyn.

Jeg har inntrykk av at slektshistorie er blitt en folkebevegelse i de seinere år.

– Det ble en voldsom pågang etter at TV-programmet *Hvem tror du at du er* ble sendt, både på nettet, her i Riksarkivet og ikke minst i statsarkivene.

Det er jo gjerne amatører som driver med slektsgransking, og de trenger vel veiledning?

– Ja, men de er veldig flinke til å organisere seg selv, og støtte hverandre når de står overfor problemer.

Jeg var her en gang som gjest, og det gjorde et sterkt inntrykk på meg å finne en pakke med arkivet etter min barneavholdslosje nede i katakombene her.

Dere arkiverer også privatarkiver og sivilsamfunnets arkiver?

– Ja, privatarkivene inngår i vår totale virksomhet. Vi har blant annet en god del arkiver fra avholdsbevegelsen, som jo en gang spilte en stor rolle i norsk samfunnsliv og politikk. Men særlig når det gjelder privatarkivene, er det et spørsmål om ressurser.

Kan det medføre at de ressurssterke organisasjonene er bedre i stand til å ta vare på sine arkiver enn de små og fattige slik at vi også her får en skjevhet i vår historie?

– Privatarkivene er jo vanligvis ikke ordnet, og vi må ofte be om penger til å gjøre arbeidet for dem. Men det er ikke alltid slik at de de største og rikeste er mest villig til å finne midler til arkivarbeidet.

Arbeidet er blitt mer spesialisert. Hvordan er det med utdanningen?

– Universitetet i Oslo har hatt et tilbud siden 1992. Men det har ikke lyktes å få dem til å opprette faste stillinger slik at vi kunne få til et masterstudium. Så det er vi som finansierer utdanningen, som for øvrig er ettertraktet. Derimot har Høyskolen i Oslo og Akershus bygget opp et studium med egne ressurser. Vi har gjennom åra også hatt et Arkivakademi som har gitt utdanning til arkivansatte i forvaltningen, og det har bidratt til å profesjonalisere arkivarbeidet. Arkiv er jo et informasjonssystem, og har mange aspekter. Den digitale utviklingen har inspirert til teoridanning internasjonalt, og dette er en del av både studier og forskning også hos oss.

Til slutt: Når du nå blir pensjonist, vil du gå igjen som en sjuende far her oppe eller kommer du til å ferdes på sangens vinger?

– Musikk betyr mye for meg. Siden 1987 har jeg sunget i Cæciliaforeningen. Det er utrolig givende. Ofte synges messene på latin, og det gir meg en anledning til å gjenoppfriske latinen fra gymnaset. I mai opptrådte vi i Slottskyrkan i Stockholm, med selveste kungen til stede. På programmet sto døds-messen ved Carl Johans død av den norsk-tyske komponisten Friedrich August Reissiger.

Jeg pleier å høre dere synge Juleoratoriet av Bach i Frogner kirke i adventstida. Dere er gode!

– Vi har hatt og har fremragende dirigenter, og får samarbeide både med profesjonelle orkestre og solister. Det er givende å få lov å delta i et slikt ensemble. Kanskje kommer jeg til å engasjere meg mer også på det administrative plan etter hvert.

Det venter ikke noe historisk arbeid? Din hovedoppgave lå jo midt i den politisk-historiske løypa.

– Det kunne ha vært morsomt, men jeg har ingen konkrete planer foreløpig. Jeg kommer nok ikke til å vise meg her som annet enn en bruker av lese-salen.

Vi markerer jubilæumsåret 2014 med å gjengi kunngjøringer utelukkende fra 1814. De er hentet fra P. Vogt: *Love, Anordninger (...) der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning*.

1814

Kongen hilser folket

19. mai. Kongelig aabent Brev ved Hs. Majestæt Kong Christian Frederiks Tronbestigelse: Kaldet til Norges Trone ved Rigsforsamlingens Beslutning af 17de Mai 1814, paa hvilken Dag den af Rigsforsamlingen affattede Grundlov for Kongeriget Norge undertegnedes, have Vi antaget Norges Krone, og aflagt Vores høitidelige Eed paa at regiere Kongeriget Norge, i Overensstemmelse med dets Constitution og Love. De Grundsætninger, som hidtil have bestemt vor Handlemaade, skulle uforanderligen lede Norges Konge paa Ærens og Dydens Bane. Folkets Held skal være Maalet for alle vore Bestræbelser, at vedligeholde Fred med alle Nationer Vort første Ønske; at hævde det selvstændige Norges Frihed Vor første Pligt, til hvis Udøvelse den Allerhøieste vil forlene Os Kraft og Bistand. Vor Løn skal være, at see et trofast Folk lykkeligt, og at fortjene dets Kjærlighed, tilligemed alle Retskafnes Høiagtelse.

Våpenstillstand

14. august. Vaabenstillstand imellem de svenske Tropper paa

den ene og de norske Tropper paa den anden Side, sluttet i Moss:

1. Fiendtlighederne skal ophøre baade til Lands og Vands imellem de svenske Tropper og Flaader paa den ene og de norske Tropper og Flaader paa den anden Side, at regne fra den Dag, denne Vaabenstillstand undertegnes, indtil 14 Dage efter Rigsdagens Aabning, og med 8 Dages Opsigelse efter den bestemte Tid. 2. Blokaden af de norske Havne skal hæves fra den Dag, denne Forening er undertegnet. Al Indførsel og Udførsel skal være fri, dog de norske Toldintrader uforkrænkede. 3. Dersom Frederiksteens Fæstning ikke har capituleret, skal den strax overleveres med samtlige dertilhørende Verker, til Hs. Svenske Majestæts Tropper. Garnisonen skal gaae ud af Fæstningen med Vaaben og Bagage og alle militære Honneurs. Det skal være Officererne tilladt at gaae, hvorhen de vil. Soldaterne vende tilbage til deres Hjem; saavel de Første som de Sidste skal love, ikke at ville tjene mere mod Hans svenske Majestæts Tropper.

Mossekonvensjonen

14. august. Convention imellem Hans kongelige Høihed Kronprindsen av Sverrig, i Hs. Svenske Majestæts Navn paa den ene, og den norske Regiering paa den anden Side, sluttet paa Moss. 1. Hans kongl. Høihed Prinds Christian skal, efter den i Constitutionen foreskrevne Maade strax sammenkalde Kongeriget Norges Storthing, som skal aabnes den

første Dag i Septembr., eller, om det ikke er muligt, i de første 8 Dage af October.

2. Hans Majestæt Kongen af Sverrig skal staae i umiddelbar Underhandling med Storthinget ved een eller flere Commissarier, som han udnævner. 3. Hs. Majestæt Kongen af Sverrig lover at antage den ved de Deputerede i Rigsforsamlingen paa Eidsvold udarbeidede Constitution. Hans Majestæt vil ikke foreslaae andre Forandringer end dem, der ere nødvendige for begge Rigers Forening, og forbinder sig til ikke at gjøre det uden efter Aftale med Storthinget. 4. De Løfter, der ere givne det norske Folk saavel af Hs. Majestæt Kongen af Sverrig som af Hans kongl. Høihed Kronprinsen i Kongens Navn, skal samvittighedsfuldt blive opfyldte og stadfæstede af Hs. Majestæt for det norske Storthing. 5. Storthinget skal forsamles i Christiania. 6. Hans Majestæt Kongen af Sverrig erklærer, at Ingen skal blive forfulgt hverken umiddelbar eller middelbar for sine Meninger, stridende imod begge Rigers Forening, som han indtil dette Øieblik har maattet yttre. De civile og militære norske Embedsmænd og Udlændinger i Landet skal blive behandlede med den Agtelse og den Velvilie, som den høieste Myndighet skylder dem. Ingen af dem skal kunne drages til Ansvar for deres Meninger. De, som ikke vedblive deres Tjeneste, skal tildeles Pension efter Landets Love.

En prisverdig historiker

Festskrift til Gunnar I. Pettersen.
Riksarkivaren skriftserie 41.
Riksarkivet 2014.

Atten forfattere fra flere land hedrer i dette festskriftet 70-års jubilaranten Gunnar Ingolf Pettersen for hans lange innsats i Riksarkivet og for hans forskning om middelalderens priser og verdiforhold.

Pettersen har de senere år vært Arkivverkets eneste medarbeider med hovedoppgave å forvalte samlingen av middelalderdokumenter. Mange av artiklene i festskriftet handler derfor om middelalderen og det som er bevart av dokumenter fra den tiden. Men et festskrift til en så allsidig middelalderspesialist som Pettersen, kan ikke være uten artikler om økonomi, klosterinstitusjoner, mynt og mål og aristokrati, skriver utgiverne i forordet. Festskriftet inneholder da også stoff om økonomi, handel, priser og skatter fra flere tidsperioder, samt artikler om heraldikk, historiografi og arkivhistorie.

Arkivverket med digitale tilbud til skular

Nasjonal digital læringsarena (NDLA) skal hausten 2014 starte arbeidet med å utvikle historiefaget i videregående skule. I samband med dette har Arkivverket jobba tett saman med leiarane for fagleg utvikling i NDLA. No er det første undervisningsmaterialet som Arkivverket har utvikla tilgjengeleg på NDLA sine nettsider. Bidraga, som førebels ligg ute som pilot for det nye faget, omhandlar andre verdskrig. Det er teke utgangspunkt i ulike tema frå fleire delar av landet, mellom anna invasjonen i april 1940, bombinga av byar, jødeforfølginga, økonomisk kollaborasjon, og korleis tysk okkupasjon prega kvardagen, og då spesielt skulekvardagen. Delar av materialet har ikkje tidlegare vore publisert eller gjort tilgjengeleg.

Eit av hovudføremåla med historiefaget er at *"... faget skal fremme evnen til å bearbeide og vurdere historisk materiale og annen informasjon. Historisk innsikt kan bidra til å forstå egen samtid bedre, og til å forstå at en selv er del av en historisk prosess og skaper historie"*. I denne sammenhengen kan og bør arkiva spele ei viktig rolle.

– Hensikta er at skulane i langt større grad enn i dag skal få tilgang til viktige historier frå arkiva, og at elevane skal få jobbe med viktig arkivmateriale i læringssituasjonen, seier Gro-Anita Mortensen, som er prosjektleiar for utviklinga av digitale læremiddel i Arkivverket.

Samordning av privatarkivarbeidet i Finnmark

Finnmarksarkivene er et arkivfaglig nettverk for institusjoner og organisasjoner som bevarer arkivmateriale i og fra Finnmark. I 2010 ble en samhandlingsplan godkjent, der museene, arkivinstitusjonene og fylkesbiblioteket gjorde avtale om ansvarsområder og om hvilke typer privatarkiv de skal jobbe med

og hvilke geografiske områder de dekker.

Finnmarksskrinet er en felles arkivkatalog for privatarkiv i fylket. Katalogen omfatter alle privatarkiv som institusjonene bak Finnmarksarkivene eier eller deponerer. Til sammen dreier dette seg om ca. 1000 arkiv.

Digitalarkivet: No endå betre!

Digitalarkivet er Arkivverkets kanal for å gjera digitale kjelder tilgjengelege for alle. Det starta i 1998, og i samband med publiseringa av folketeljinga 1910, lanserte vi ein ny nettstad for Digitalarkivet i 2010. Sidan då har vi arbeidd med å flytte data frå dei gamle nettsidene til dei nye. Dei nye nettsidene blir kontinuerleg forbetra for å skapa ei så god brukaroppleving som mogleg. Digitalarkivet har vakse seg stort i kjeldeinnhald og i vitjingar. Dei nye nettsidene er framtidsretta og tek omsyn til auka pågang og store mengder data. I vår fekk vi på plass ei løysing som gjer søkinga endå enklare og meir effektiv.

Digitalarkivet har over 22 millionar personpostar tilgjengelege for søk. Postane er i hovudsak frå folketeljingar og kyrkjebøker, men

det er også mykje data frå emigrantmateriale, skifteprotokollar, skattelister, militærrullar med meir. Materialet er ordna og samla slik at alle skal kunne starta eit søk utan store forkunnskapar om arkiv og kjelder. Samstundes er det mogleg for dei meir erfarne å finna fram til bestemte kjelder.

Søk i Digitalarkivet startar i eit fritekstfelt på framsida. Men dei som vil ha fleire val for søket, kan gå til eit søkeskjema, til dømes Avansert personsøk. Her kan ein velja kva for geografisk område, tidsperiode og kjeldekategori som skal gjelde for søket. Samstundes kan ein søkje etter fleire relaterte personar på ein og same gong, til dømes barn, far og mor. Eit slikt fleirpersonsøk er til stor hjelp når ein berre har nokre få opplysningar om kvar av dei. Det er òg

mogleg å søkja i ei kjeldetype, til dømes dåpslister frå ei kyrkjebok eller folketeljinga frå 1910. I desse søka kan ein også gjera val om kva for geografiske område søket skal dekke. På nettsidene finn ein rettleiingar til søk og framfinning: <http://arkivverket.no/digitalarkivet/hjelp/>.

Utviklinga og forbetringa av Digitalarkivet held fram. Kvar veke kjem det òg inn nye data i basen, samstundes som data frå dei gamle nettsidene vert forbetra og flytta over til denne basen. Vi fortel om nye data og utviklinga på nettsidene: <http://arkivverket.no/digitalarkivet>.

Vi tek gjerne i mot innspel og spørsmål om nettsidene til digitalarkivet@arkivverket.no.

Anette Skogseth Clausen

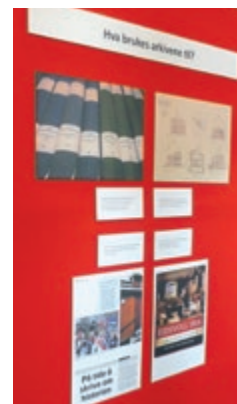
Arkivene – demokratiets grunnpilar

Statsarkivet i Trondheim åpnet i mars en utstilling som bidrag til feiringen av 1814-jubileet. Ubeskjedent nok handler den om arkivene og deres betydning i et demokratisk samfunn. Utgangspunktet er grunnloven, og særlig § 100 om ytringsfrihet, men utstillingen har også fokus på lovene om offentlighet i forvaltningen.

Utgangspunktet er lokalt: reiseregningen til de tre eidsvollsmennene fra Søndre Trondhjems amt. Blant det de forlangte dekning for, var utgifter til reisetjenere og innkjøp av nye vogner til hjemturen. De fikk refundert et samlet beløp på 2150 daler, noe som tilsvarte femti årslønner for en gårdsdreng. Det er ingen tvil om at de tre representantene både

reiste, bodde, spiste og drakk standsmessig.

Brevet fra de tre følges deretter gjennom utstillingen til temaer som avlevering av arkiv, depotdrift, arkivbruk og formidling. Vi diskuterer også om arkivene dokumenterer alle sider ved samfunnet, og i den forbindelse er en monter viet prosjektet med å samle inn arkiv fra innvandrerbutikker.

[Utstillinger]

Grunnlovsutstilling i Oslo

I Skattkammeret i Riksarkivbygningen står utstillingen "1814 – offisielt og i kulissene". Her kan du se den originale Kieltraktaten sammen med andre sjeldne, vakre og interessante dokumenter fra året 1814. Noen er hentet fra Riksarkivets egne samlinger, andre er innlånte objekter.

Til utstillingen er det produsert katalog med fargebilder og tekst som

forklarer de utstilte dokumentene og gjenstandene. Den er til salgs gjennom nettbutikken på www.arkivverket.no.

1814-utstilling i Kristiansand

I vestibylen på Arkivsenter sør står det nå en utstilling om valg av eidsvollsmenn fra Agder. Den kan ses i hele sommer.

I tillegg legger Statsarkivet i Kristiansand i løpet av året ut mange spennende dokumenter i tilknytning

til hendelsene i 1814, hentet fra egen bestand, på sine nettsider. Her finnes brev fra sentrale myndigheter i Kristiania til lokalforvaltningen på Agder, og dokumenter som forteller om ulike forhold ved gjennomføringen av valg av representanter til Eidsvoll.

Statsarkivet i Hamar markerer 1814

Begivenhetene i Hedmark i 1814 presenteres i en utstilling som i mai vises på Vang bibliotek, Hamar bibliotek og Hamar rådhus, i statsarkivets egne lokaler og på kulturkaféen Tante Gerdas på Hamar. Den er også tilgjengelig på Arkivverkets nettsider.

Arkivmateriale fra valgene i 1814 som er bevart ved Statsarkivet i Hamar, og Grunnlovens bestem-

melser om stemmerett blir belyst i utstillingen. Den viser også et dagboknotat fra Åker gård om hvordan kongevalg og grunnlov ble feiret på Vang prestegård ved Hamar 19. mai 1814 med dans, stek, rødvin og kanonsalutter. Statsarkivet tok i 2011 initiativ til å lage teater av dette, og gruppen "Festivitets-teatret" har laget forestillingen "Kongens Skaal", som hadde premiere nettopp 17. mai.

Velkommen!

Riksarkivet

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
TLF: 62 55 54 40
E-POST: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
TLF: 32 86 99 00
E-POST: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
TLF: 38 14 55 00
E-POST: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
TLF: 51 50 12 60
E-POST: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
TLF: 55 96 58 00
E-POST: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
TLF: 73 88 45 00
E-POST: satrandheim@arkivverket.no

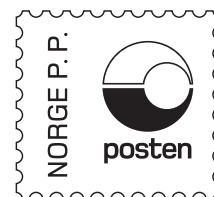
Statsarkivet i Tromsø

Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
POSTADRESSE: Pb 6315, 9293 Tromsø
TLF: 77 64 72 00
E-POST: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkivi

Hännoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
POSTADRESSE: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
TLF: 78 44 85 60
E-POST: samisk.arkiv@arkivverket.no

Finn oss på www.arkivverket.no

Returadresse:
Riksarkivet,
Postboks 4013, Ullevål stadion,
0806 Oslo

TEMA I NESTE NUMMER:

Første verdenskrig

Lossing av korn i Oslo havn, ca. 1916. Ukjent fotograf.
Original i Riksarkivet (S-1646 Statens provianteringsdirektorat).